

Arhitektura srednjovjekovnih crkvi u Sidraškoj županiji

Ugrik, Tvrtko

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:836417>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

FILOZOFSKI FAKULTET

SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Ivana Lučića 3

Arhitektura

srednjovjekovnih crkvi u Sidraškoj županiji

Tvrtko Ugrik

Mentorica: dr. sc. Mirja Jarak

Zagreb, veljača 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Srednjovjekovna Sidraga	4
2.1. Prirodno-geografska obilježja	4
2.2. Povijest.....	4
2.3. Biograd.....	7
3. Sakralna arhitektura Sidraške županije	7
3.1. Predromanika	8
3.2. Romanika	9
3.3. Gotika.....	10
4. Sakralni objekti na području Sidraške županije.....	11
4.1. Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu	11
4.2. Ženski benediktinski samostan sv. Tome	13
4.3. Biogradska katedrala na položaju Glavica u Biogradu.....	14
4.3.1. Skupina crkava sa oblim kontraforima	18
4.3.2. Predromanička skulptura u Biogradu.....	19
4.4. Crkva sv. Nediljice.....	19
4.5. Crkva sv. Mihovila na Rogovu	20
4.6. Tukljača kod Turnja.....	21
4.7. Ostale crkve na širem biogradskom području.....	21

5. Vrana i područje Vranskog jezera.....	22
5.1. Samostan sv. Grgura u Vrani	22
5.2. Crkva sv. Katarine u Vrani	22
5.3. Tinj.....	23
5.4. Crkva sv. Ivana u Banjevcima	24
5.5. Crkva sv. Marije, Pakoštane-Crkvina	24
5.6. Ostali sakralni objekti na području Vranskog jezera	24
6. Sakralni objekti na otoku Pašmanu.....	25
6.1. Crkva sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu.....	25
6.2. Crkva sv. Marije u Tkonu	28
6.3. Ostale crkve na otoku Pašmanu i okolici.....	28
7. Zaključak.....	30
8. Slike	31
9. Literatura.....	45

1. Uvod

U ovom radu bavim se tematikom sakralne arhitekture u srednjovjekovnoj Sidraškoj županiji. Sidraga je bila županija na prostoru sjeverne Dalmacije za vrijeme srednjeg vijeka. Nalazila se na prostoru stalnih teritorijalnih previranja i utjecaja između teritorija pod vlašću kraljevstva Hrvatske i dalmatinskih gradova pod bizantskom vlašću, što je značajno utjecalo na razvoj sakralnih objekata na njenom području. Bizantska prisutnost najviše se manifestirala na otoku Vrgadi, koja je bila dio teritorija bizantske Dalmacije prema Konstantinu Porfirogenetu.

Izmjena raznih utjecaja na teritoriju koji je zauzimala ranosrednjovjekovna županija Sidraga može se vidjeti u različitim arhitektonskim stilovima na arhitekturi sakralnih objekata na njenom području, kao npr. centralni tipovi tlocrta crkve ili obnova samostana sv. Kuzme i Damjana u Tkonu u 15. stoljeću u stilu venecijanske gotike.

O nekim sakralnim objektima, posebno samostanima, imamo puno saznanja o njihovoj povijesti i izgradnji zbog velikog broja povijesnih izvora u darovnicama, natpisima, dokumentima i dr. Na teritoriju Sidrage u kontrastu postoje i ostaci građevina bez poznatog naziva i pisanih izvora o njima.

Ovdje se govori isključivo o srednjovjekovnoj Sidraškoj županiji, a ne o istoimenoj županiji koja je postojala za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske.

2. Srednjovjekovna Sidraga

2.1. Prirodno-geografska obilježja

Na području srednjovjekovne Sidrage, kao i u svim područjima koji ju okružuju, prevladava krški teren zajedno s krškim reljefnim oblicima (izražene denivelacije, udoline, djelovanje abrazije, erozije itd.) i prisutnost geomorfoloških krških oblika (Magaš, 1990., str. 39). Najistaknutija je dolina Vransko jezero koje se nalazi jugoistočno od Biograda. Sastav terena Sidrage čine najvećim djelom vapnenac iz razdoblja gornje krede sastavljen od rudista, uz manji dio terena koji pokriva lapor, pijesak i crvenice na vapnenačkoj osnovi (Magaš, 1990., str. 49).

2.2. Povijest

Sidraška županija ili Sidraga bila je starohrvatska županija na području sjeverne Dalmacije. Teritorij Sidraške županije nije precizno određen. Prostirala se otprilike uz morsku obalu od zadarske okolice na sjeverozapadu do područja rijeke Krke na jugoistoku. U povijesnim izvorima prvi se put spominje u djelu „O upravljanju carstvom“ bizantskog cara i pisca Konstantina VII. Porfirogeneta, napisanom u 10. stoljeću, u kojem Biograd naziva „kastron“ (Constantine and Moravcsik, 1967.). Spominje se i u dokumentima na latinskom jeziku iz 11. stoljeća, posebno u povelji Petra Krešimira IV. iz 1060. godine (Šamšalović, 1969., str. 67-68). Središte je bio Biograd (Jurić, 1990., str. 279). Sidraga je bila podijeljena na više podžupanija od kojih je svaka podžupanija bila podijeljena u više bratstva (Jelić, 1898., str. 36). Samo njeno zemljište bilo je podijeljeno između slobodnih ljudi, plemenitaša i krunskih posjeda (Jelić, 1898., str 36). O podrijetlu njezina imena ne zna se puno. O tome je pisao Luka Jelić: “Odakle je postalo čitavoj županiji ime Sidraga, nebijaše stalno. Da je taj naziv star, stariji od dolaska Hrvata, može se dopustiti, ali ne kako neki nagađahu, da je istovjetan sa Ptolomejevim Sidronom ili Stridonom, otačbinom sv. Jeronima. Satalno je, da Sidraga za doba hrvatskih vladara dolazi i kao pomjesno ime“ (Jelić, 1898., str. 108-109).

Na osnovi pisanih podataka koji su nam dostupni može se pretpostaviti da je biskupija u Biogradu osnovana sredinom 11. stoljeća na temelju darovnice kralja Petra Krešimira IV. samostanu sv. Ivana Evanđeliste iz 1060. godine. O vremenu osnivanja postoje različita mišljenja, među kojima Stjepan Antoljak navodi ispravu kralja Krešimira I. (935.-945.) datiranu u 950. godinu i na temelju nje smatra da je biskupija osnovana u prvoj polovici 10. stoljeća (Antoljak, 1990., str. 268-269). No, određivanje vremena osnivanja biskupije u Biogradu problematično je jer se u 10. stoljeću ukida Ninska biskupija, te cijeli hrvatski prostor ulazi u upravu nadbiskupije u Splitu (Klaić, 1975.). Dakle, o vremenu osnivanja postoje različita mišljenja, no dublje u problematiku u ovom nećemo ulaziti. U 10. stoljeću, točnije 998., Biograd se spominje u Mletačkim pohodima pod vodstvom dužda Petra II Orseola, kada stanovnici Biograda i Vrgade polažu zakletvu duždu (Antoljak, 1990., str. 267; Klaić, 1972.). Tek u drugoj polovici 11. stoljeća, točnije 1060. godine, Petar Krešimir IV. (1058.-1074.), kralj Hrvatske i Dalmacije, izdaje darovnicu samostanu sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, kojega je on i dao sagraditi (Antoljak, 1990., str. 270); u darovnici se također spominje Sidraga pod nazivom *iuppa Sydraga*. Ovom darovnicom samostan sv. Ivana Evanđeliste dobiva oslobođenje od nekih poreza, dodjeljuju mu se otok Žirje i dvor Rogovo, te je u darovnici napisano da će onaj koji povrijedi samostan ili njegove posjede platiti sto dukata globe (Antoljak, 1990., str. 268-269; Klaić, 1972.; Šamšalović, 1969., str. 67-68).

Od njenih župana, imenom nam je poznat župan Juran, koji se spominje u Krešimirovoj darovnici (Antoljak, 1990., str. 268), a od podžupana: Krukona, podžupan Miranja i Dražen, podžupan Blata (Jelić, 1898., str. 36). Sjedišta podžupana prema topografskoj su podjeli bili Nadin, Zablacé, Kozani, Vrana i Gorica (Jelić, 1898., str. 36). Od samih krunskih posjeda koji se spominju u ispravama iz tog vremena mogu se napomenuti Tukljača, Gorica, Vrana, Tinj i Rogovo (Jelić, 1898., str. 36).

Važno je spomenuti dokumente u kojima su se određivali teritoriji crkvene pripadnosti sela na području Sidraške županije i podjele posjeda između Rogovskoga samostana i vranskih templara (Galović, 2017.). Veličina teritorija Sidraške županije može se barem djelomično odrediti na osnovi crkvene pripadnosti, teritorija Rogovskog samostana i teritorija vranskih templara (Smiljanić, 1990., str. 322). Prema tome bi sjeverna granica Sidraške županije mogla biti određena na liniji od Bibinja preko Babinog Duba do Nadina (Jelić, 1898., str. 35-36). To potvrđuju i podatci o granicama Ninske i Lučke županije koje su se graničile sa ranosrednjovjekovnom Zadarskom komunom (Smiljanić, 1990., str. 323). Istočna granica županije vjerojatno je bila stara rimska cesta koja se prostirala od Zadra do Salone (sl. 1.),

koja je prema zapisima o crkvenoj pripadnosti lokalnih sela dijelila područja Sidraške i Lučke županije (Smiljanić, 1990., str. 331). Dalje prema jugu granica Sidraške županije određena je na donjem toku rijeke Krke i njenog ušća, gdje bi njena granica išla dalje morskom obalom natrag do Bibinja na sjeveru (Smiljanić, 1990., str. 331).

Teritorijalna cjelovitost Sidraške županije počela se postupno narušavati u 11. stoljeću. Stvaraju se zemljišni sporovi na njenom području između benediktinaca samostana sv. Ivana u Biogradu, poznatog i kao Rogovska opatija, i vranskih templara (Smiljanić, 1990.; Galović, n.d.). 1125. godine Mlečani razaraju Biograd, te pripajaju otoke i biogradsko primorje Zadru (Jelić, 1898., str. 37). Biogradsko primorje opet se vratilo Sidraškoj županiji za vrijeme ugarsko-hrvatskog kralja Stjepana III. Arpadovića (Jelić, 1898., str. 37). U njegovoj ispravi iz 1166. godine navodi se da Rogovo i Vrbica pripadaju hrvatskom području (Jelić, 1898., str. 37).

U drugoj polovici 12. stoljeća Vrana postaje sjedištem vitezova templara i s time templari postupno preuzimaju južni dio Sidraške županije (Jelić, 1898., str. 37). Njezin teritorij nakratko je bio obnovljen 1204. za vrijeme kneza Domalda (Smiljanić, 1990., str. 331). Kralj Andrija potom oduzima Domaldu posjed i dodjeljuje ga bibrirskim knezovima Grguru i Stjepanu Šubiću (Jelić, 1898., str. 37-38). Domald pokušava ponovo zauzeti svoje stare posjede, ali ga Šubići pobjeđuju i protjeruju 1222. godine (Jelić, 1898., str. 38). Konkretno, radi se o sjevernom biogradskom primorju od Bibinja do sv. Filip-Jakova (Jelić, 1898., str. 38). Kralj Koloman i njegov brat Bela IV. Sidraškoj županiji dodjeljuju sjeverni i srednji dio od Nadina do Rogove, te je 1242. određena granica između zadarskih posjeda i Sidrage linijom od Nadina do Rogove i sv. Filip-Jakova i od Nadina preko Pridrage do Ribnice (Jelić, 1898., str. 38).

Šubići su tu granicu odobrili, te zauzimaju i srednju i južnu Sidragu u drugoj polovici 13. stoljeća (Jelić, 1898., str. 38). 1409. godine Ladislav Napuljski prodaje Dalmaciju Mlečanima i time Mlečanima pripadne i Sidraga zajedno sa Dalmacijom, čime je Sidraga konačno razdijeljena (Jelić, 1898., str. 38). Širenjem zadarskog teritorija na sjevernom dijelu Sidrage u 14. stoljeću i osnivanjem Vranskog distrikta 1409. Sidraška županija gubi cijeli svoj teritorij i ne postoji više u obliku samostalne županije (Smiljanić, 1990., str. 332). 1468. godine Turci počinju provaljivati na područje Sidrage i do 1570. godine zauzimaju cijelo područje osim biogradskog primorja, da bi u kretskom ratu 1648. godine Mlečani ponovo zauzeli područje Sidrage (Jelić, 1898., str. 38).

2.3. Biograd

Nije poznato kada je točno Biograd osnovan, ali se smatra da je osnovan početkom postojanja samostalnog hrvatskog kraljevstva (Jelić, 1898., str. 35, 42). Ono što je sigurno jest da je postojao već od 10. stoljeća, poznat pod nazivima; *Belgrad*, *Belgradum supra mare*, *Castrum Alba*, i *Alba civitas* (Jelić, 1898., str. 42). To znamo jer se spominje u djelu *De administrando imperio* Konstantina VII. Porfirogeneta. Oko točnog vremena osnutka biskupije u Biogradu postoje neslaganja između 10. (Antoljak, 1990.) ili 11. stoljeća (Jelić, 1898.), ali vodit ćemo se istraživanjima koja smještaju osnutak u 11. stoljeće. Biograd je u 11. stoljeću služio kao boravište hrvatskih vladara, a vjerojatno i njihovih obitelji (Jelić, 1898., str. 37). U istom stoljeću u Biogradu je osnovan i izgrađen benediktinski samostan sv. Ivana Evanđeliste, te samostan sv. Tome, oba za vrijeme kralja Petra Krešimira IV. (Jelić, 1898., str. 44). Kralj Koloman je 1102. u Biogradu okrunjen za hrvatskog kralja (Jelić, 1898., str. 45). Ugovorom o prodaji Dalmacije 1409. pod utjecajem Mlečana, Biograd postepeno gubi svoju važnost i od slavnog grada postaje manje naselje (Jelić, 1898., str. 46).

3. Sakralna arhitektura Sidraške županije

Dalmacija se u vrijeme srednjeg vijeka nalazila na granici između zapadnog i istočnog utjecaja, konkretno između Rima na zapadu i Bizanta na istoku. Kako je prostor Dalmacije podijeljen između zapadnog i istočnog utjecaja, čini se da na prostoru Sidrage – posebno što se tiče ranokršćanske sakralne arhitekture – ne postoji jasan strani utjecaj, iako se može primijetiti djelomični zapadni utjecaj u određenim elementima (Migotti, 1992.). Razlog tome, pretpostavlja se, prilagodba je lokalne sredine svojim potrebama i svome načinu vođenja liturgije (Migotti, 1992.). Riječ je o ranokršćanskim jednobrodnim crkvama sa naosom i nartekсом, te uzdužnim nadogradnjama na njihovoj sjevernoj i južnoj strani (Korlat, Bičina-Polače, Galovac Ždrapanj, Biljane Donje; Migotti, 1992.). Konkretno se radi o utjecajima u ranokršćanskom razdoblju. O tlocrtu i arhitekturi pojedinačnih sakralnih objekata na području Sidrage više će se raspravljati kasnije.

Ako pretpostavimo da je Sidraška županija postojala od 9. do početka 15. st., možemo ju vremenski smjestiti u periode predromaničke (prijelazni period predromanike i razvijena predromanika), romaničke (rana romanika i razvijena romanika), te gotičke arhitektonske umjetnosti. Ranoromanička arhitektura pojavljuje se u 11. stoljeću, a prava romanika u 12. stoljeću. Iako spomenuti periodi umjetnosti podrazumijevaju pored arhitekture i skulpturu te slikarstvo i primijenjene umjetnosti, ovdje ćemo se više usredotočiti na umjetnost sakralne arhitekture. Premda su periodi stilova umjetnosti vremenski smješteni u određena razdoblja, pojedini periodi nasljeđivali su pojedine stilske značajke prethodnih stilskih grana, dok su se postepeno uvodili novi elementi u kombinaciji sa starim elementima. Predromaniku možemo u Hrvatskoj okvirno datirati od druge polovice 8. stoljeća do 11. stoljeća, romaniku od 11. do 14. stoljeća i gotiku od 13. do 14. stoljeća (Marasović, 2008.; Petricioli, 1990.). Poslije romanike javlja se gotika.

Može se reći da su stilski periodi postojali zajedno u jednoj umjetničkoj cjelini nadopunjavajući jedni druge nastankom novih uvjeta i razvitkom kultura koje su uvodile svoje vlastite elemente i postupno razvijale čitave stilske, umjetničke i arhitektonske grane koje su u jednom pogledu bile samostalne, ali opet i ovisne o prethodnim periodima iz kojih su se razvile.

3.1. Predromanika

Predromanika u zapadnoj i srednjoj Europi dijeli se na tri razdoblja: Merovinšku, Karolinšku i Otonsku umjetnost (Müller, 2000., str. 309). Nastavljaju se na kasnoantičku umjetnost od koje uzimaju pojedine elemente, ali pojedini narodi dodavaju svoje vlastite umjetničke elemente i kombiniraju ih sa kasnoantičkim elementima i time tvore predromanički stil umjetnosti. Podrazumijevaju se ornamenti u stilu umjetnosti pokrštenih naroda zapadne i srednje Europe: Vizigota, Langobarda, Kelta, Franka itd. bez jasno određenog stila sa djelomičnom uporabom antičkih oblika (Müller, 2000., str. 309). Predromanika općenito podrazumijeva umjetnost nastalu prije romanike, tj. umjetnost nacionalnih država zapadne i srednje Europe, te Karolinšku i Otonsku umjetnost za vrijeme ranog srednjeg vijeka. U Hrvatskoj se predromanika može podijeliti na prijelazno razdoblje u 7. i 8. stoljeću, te početak 9. i razdoblje razvijene predromanike od sredine 9. do druge polovice 11. stoljeća.

U izgradnji sakralnih objekata, njihovim instalacijama i crkvenom namještaju nastoji se održati tradicija kasnoantičke arhitekture i stila, npr. bazilike iz razdoblja kasne antike. Kao neke morfološke oblike predromaničkih crkava možemo navesti: jednobrodnu crkvu sa jednom apsidom, trobrodnu sa jednom apsidom, trobrodnu sa tri apside, centralnu sa upisanim križem, šesterokona, adaptaciju antičke zgrade, jednobrodnu s kupolom, trobrodnu s kupolom, upisani transept s kupolom i dr. (Marasović, 1989.) Kao što je napomenuto prethodno u radu, prostor Hrvatske bio je podijeljen između istočnog, bizantskog i zapadnoeuropskog utjecaja, s tim da su bizantski utjecaji prevladavali na obalnim gradovima i južnom djelu Dalmacije, a unutar hrvatske države i u Istri prevladavao je zapadni utjecaj. Primjeri zapadnog utjecaja na sakralnoj arhitekturi su troapsidno svetište i westwerk (dvorska kapela Karla Velikog u Aachenu, crkva u Corveyu). Kao primjer rotonde, središnjeg oblika, može se navesti crkva sv. Donata u Zadru. Primjeri predromaničke sakralne plastike su: oltarne pregrade, oltari, propovjedaonice, ciboriji, kapiteli, sarkofazi, okviri vrata i prozora koji su se ukrašavali kršćansko-simboličkim i apstraktno-geometrijskim motivima kao npr. u crkvi Santa Maria de Lara u Quintanilli ili kraljevskoj dvorani u Narancu, te geometrijskim uzorcima (Lorsch) i kršćanskim simbolima.

Od primjera sakralnih objekata iz razdoblja predromanike možemo spomenuti trobrodni, troapsidni sakralni objekt na položaju pod nazivom Glavica unutar Biograda (biogradska katedrala; sl. 2.), kojeg je istraživao don Luka Jelić (Buškariol, 1988.). Taj je objekt prema crkvenom namještaju datiran od polovice 8. do polovice 11. stoljeća, a građen je u četiri faze datirane od polovice 8. do prijelaza iz 11. u 12. st. (Buškariol, 1988.). Na ovom je mjestu vjerojatno postojao i raniji sakralni objekt.

3.2. Romanika

Tijekom trajanja predromanike u 11. stoljeću u Dalmaciji se pojavljuje rana romanika. Kako je rekao francuski povjesničar i arheolog Charles De Gerville, pod romaničku arhitekturu podrazumijeva se arhitektura srednjeg vijeka koja nastaje na osnovi rimske arhitekture (Müller, 2000., str. 311).

Iako se romanika ne smatra izravnom derivacijom kasnoantičke umjetnosti, ipak, pogotovo u arhitekturi, romanika preuzima neke odlike kasnoantičke arhitekture. Taj stil karakterizira

prilagođavanje stupa drugačijoj gradnji koji time postaje tanki polustup, te zidana struktura zida i njegova kombinacija sa lukom i stupcem (Müller, 2000., str. 311).

Kronologija faza razvoja romaničkog stila drugačija je ovisno o području ili zemlji u Europi. Tako su posebno za Dalmaciju istaknute tri faze razvoja romaničkog stila: rana romanika, razvijena i kasna romanika (Marasović, 2008.).

Sami romanički umjetnički stil stoga je kombinacija različitih elemenata i arhitektonskih rješenja preuzetih iz doba predromanike i kasne antike u kojima se uvode neki novi elementi u romanici, ali bez drastične promjene u umjetnosti i stilu gradnje. Razdoblje romanike, pa tako i predromanike te drugih stilskih razdoblja, određeno je znatno poslije samog srednjeg vijeka.

Romanika i predromanika u vizualnom i građevinskom pogledu imaju uzore u kasnoantičkim bazilikama, tj. u prostranim i laganim građevinama. U europskoj romanici postoje različite arhitektonske skupine, tako da se ostvaruju i građevine s masivnim i teškim zidovima, kao i prozračne strukture s tankim zidovima (Sv. Michael u Hildesheimu i katedrala u Essenu).

O stilskim značajkama romanike može se još puno pisati i stoga su ovdje navedene samo najosnovnije, ali će se navesti još stilskih i arhitektonskih elemenata romanike u pojedinim crkvama o kojima će se pisati u ovom radu. Što se tiče romanike u Hrvatskoj, definitivno je najzastupljenija u primorskom dijelu i ostatku Dalmacije, puno više nego u njenom kontinentalnom dijelu. Od primjera romanike u Hrvatskoj navest ćemo samo neke primjere: sv. Marija u Zadru, bazilika sv. Ivana Krstitelja (sv. Nediljica) u Zadru, sv. Andrija na Rabu, sv. Martin u Svetom Lovreču i sv. Petar i Mojsije u Solinu. Na području Sidrage čini se da postoji veći broj sakralnih objekata iz vremena romanike nego predromanike. Najpoznatiji primjer sakralne arhitekture iz vremena rane romanike je benediktinski samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu (Jurić, 1990.). O ovome samostanu kao i o drugim sakralnim objektima iz Sidraške županije iz vremena romanike bit će više riječi kasnije.

3.3. Gotika

Gotika se pojavljuje kao jedinstveni umjetnički graditeljski stil, koji nema više toliko elemenata iz kasne antike kao predromanika i romanika. Pojavljuje se u 12. stoljeću kao jedinstveni umjetnički stil srednjeg vijeka (Müller, 2000., str. 319).

Kao najznačajniji primjer gotike na području Sidrage može se spomenuti gotička obnova samostanske crkve sv. Kuzme i Damjana na brdu Čokovac kod Tkona na otoku Pašmanu, o kojoj će biti više riječi kasnije.

4. Sakralni objekti na području Sidraške županije

4.1. Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu

Benediktinski samostan sv. Ivana Evanđelista bio je muški benediktinski samostan koji se nalazio u Biogradu u vrijeme srednjeg vijeka. Danas se na tom mjestu nalaze samo ostatci samostana, odnosno samo njegovi temelji na kojima se nalazi kulturno-povijesni centar. Ostatci samostanske crkve nam otkrivaju tlocrt trobrodne bazilike s jednim centralnim brodom i dva bočna, koji završavaju sa polukružnim apsidama (sl. 5).

Osim navedenog, na temelju samih ostataka ne može se puno više reći o izgledu samog samostana. Pisani izvori o samostanu mogu biti njegovi izvorni koji su se čuvali u vlastitom arhivu u samome samostanu, a koji su sadržavali zapise o njegovoj izgradnji i svakodnevnoj funkciji. Takvi su zapisi do danas većinom izgubljeni, ali se zato možemo osloniti na izvore nastale od 19. stoljeća pa nadalje, kada tu ulogu preuzimaju državne ustanove (Galović, 2012., str. 108-109). Samostan je sam po sebi od iznimnog značaja za hrvatsku povijesno-kulturnu baštinu jer ga je utemeljio hrvatski vladar.

Samostan sv. Ivana Evanđeliste je 1059. godine osnovao kralj Petar Krešimir IV. (Jurić, 1990., str. 285). Sami samostan imao je velik broj posjeda u svojem vlasništvu, a jedan od najznačajnijih bio je dvor na Rogovu, po kojemu se i sam samostan zvao rogovski samostan (Jelić, 1898., str. 57). Najznačajniji povijesni izvor u kojemu su zapisani zemljani posjedi samostana sv. Ivana Evanđelista, a poslije sv. Kuzme i Damjana, je *Rogovski katular (Libellus Policorion)*. U njemu je upisano 138 zapisa koji sadrže popise i isprave samostanskih posjeda od 1060. do 1369. godine (Galović, 2017., str. 278).

Arheološka istraživanja lokaliteta provodio je 1969. godine Arheološki muzej u Zadru pod vodstvom Janka Beloševića, tadašnjeg kustosa muzeja (Jordan Knežević, 2020., str. 6-7; sl. 3). Belošević u svojim zapisima opisuje ostatke samostana: „Od crkve sv. Ivana koja je bila integralni dio samostana, sačuvali su se dosta škrti, vidljivi ostaci. Najbolje se očuvao jugozapadni lateralni zid crkve i djelomično pročeljni zid, koji je u posljednje vrijeme teško oštećen s vanjske strane. Preko desne bočne apside, donedavno još vidljive, pre kratkog vremena prosječen je put koji je uništio ostatak apside. Centralna i lijeva bočna apside prije desetak godina bile su sačuvane do visine cca 2 m, i one su srušene, a na prostoru njihovu napravljen je vrt ograđen betonskim zidom“ (Janko Belošević, 1970., str. 167). Belošević je dalje napomenuo da se radi o trobrodnoj bazilici dužine 29 metara i širine 12,5 metara (Jordan Knežević, 2020., str. 7). Od novijih istraživanja možemo navesti ono iz 2008. godine, kada su provedena zaštitna arheološka istraživanja na više lokacija u gradu u sklopu izgradnje novog sustava odvodnje, a jedna od lokacija bio je i Narodni trg na kojemu se nalaze ostatci benediktinskog samostana sv. Ivana Evanđeliste (Jordan Knežević, 2020., str. 10; Jurić, 2014., str. 141).

Istraživanja su obuhvatila i grobove datirane u kasni srednji i novi vijek, koji su se nalazili uz vanjske zidove bazilike (Jurić, 2014., str. 142). Grobovi su bili korišteni višekratno, ali unatoč tome pronađen je mali broj nalaza (Jordan Knežević, 2020., str. 8; Jurić, 2014., str. 142).

Ostatke arhitektonske građe najbolje opisuje Radomir Jurić u objavi svojih istraživanja: „Arhitektonski ostaci su najvećim dijelom otkriveni u sjeveroistočnom, a manje u zapadnom i istočnom dijelu Narodnog trga. Radi se o graditeljskim objektima koji su služili za stanovanje i druge svrhe. Objekti se razlikuju, oblikom, veličinom, kao i fazama izgradnje. Visina zidova je od 10 cm do 1 m. Veličinom se izdvaja jedna građevina dužine 14,5 m, a širine 3,5 m. Zidovi su obrađeni od manje ili više obrađenog kamena, neujednačene veličine i vezani su žbukom. Temelji im leže izravno na živcu. Mjestimice se nalazilo na ostatke od nabijene zemlje ili loše žbuke, kao i kamenih ploča. Na nekoliko mjesta se naišlo i na slojeve paljevine i izrazito crne zemlje koja je u svezi s tom paljevinom, što bi se moglo dovesti u svezu s rušenjem i paljenjem Biograda od srednjeg do novog vijeka“ (Jurić, 2014., str. 143, 144).

Na položaju bazilike otkriveni su kameni fragmenti crkvenog namještaja, a najznačajniji su nalazi kapitel i fragment tijela stupa (Jordan Knežević, 2020., str. 8; sl.4). O fragmentima piše Ana Jordan Knežević: „Od značajnijih komada svakako treba istaknuti jedan kapitel te

ulomak tijela stupa, koji se danas nalaze rekonstruirani u Zavičajnom muzeju u Biogradu. S obzirom na vrlo slične nalaze, konkretno kapitela, koji potječu s lokaliteta u Galovcu, spomenute biogradske ulomke trebalo bi datirati u 9. stoljeće. U 9. stoljeće, te u krug iste klesarske radionice, datira se i jedan impost-kapitel koji na prednjoj strani ima u profilu postavljenu ptičicu raširenih krila, dok joj je rep u obliku riblje kosti“ (Jordan Knežević, 2020., str. 9).

Mlečani su u svom uništenju Biograda 1125. godine uništili i sam samostan, zbog čega su redovnici tog samostana preselili na otok Pašman i smjestili se u samostan sv. Kuzme i Damjana.

Tlocrt crkve je 1978. godine snimila i objavila Srebrenka Sekulić-Gvozdanić, a taj je tlocrt Vladimir Peter Goss iskoristio u svojoj obradi ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, u kojoj ju je tipološki svrstao u skupinu tradicionalne predromanike (Marasović, 2008., str. 433).

Današnji ostatci nam prikazuju trobrodnu crkvu sa bazilikalnim oblikom svetišta s tri apside, karakteristično za razdoblje rane romanike (sl. 17). Krov crkve sa unutarnje strane je zbog relativno tankih vanjskih zidova vjerojatno bio prekriven drvenim potkrovljem, a s vanjske strane raščlanjen plitkim nišama (Marasović, 2008., str. 434). Na crkvenom namještaju i arhitektonskim elementima je primijenjena plastika plitkog reljefa koja je u skladu sa načinom izgradnje sakralne arhitekture 9. stoljeća, prema Marasoviću vjerojatno postavljena u više faza izgradnja i obnova (Marasović, 2008., str. 434).

4.2. Ženski benediktinski samostan sv. Tome

U blizini benediktinskog samostana sv. Ivana Evanđelista nalazio se ženski benediktinski samostan sv. Tome. Nije poznata točna godina osnivanja samostana. No, iako ne postoje zapisi o točnoj godini osnivanja, jedini dokument koji nam pruža neki dokaz o vremenu osnivanja darovnica je koju je kralj Petar Krešimir IV. dodijelio samostanu u razdoblju od 1060. do 1062. godine (Jurić, 1990., str. 285; Jordan Knežević, 2020., str. 9). Iz toga možemo pretpostaviti da je samostan podignut negdje u 11. stoljeću. Točan položaj crkve također nije poznat. Pretpostavlja se da se nalazio na jugoistočnom dijelu grada, na mjestu kojeg je lokalno stanovništvo nazvalo „tri crkve“ (Jelić, 1898., str. 56). Ispred kuće obitelji Zorica

pronađeni su ostatci apside za koje se pretpostavilo da pripadaju crkvi sv. Tome (Jurić, 1990., str. 285), ali to nije sasvim sigurno. O novijim istraživanjima položaja 2008. godine piše Jordan Knežević: „Tijekom terenskog pregleda ustanovila sam da se dio pronađenog liturgijskog namještaja krivo atribuirao bazilici sv. Tome. Riječ je o ulomku gornjeg ruba pluteja koji se danas nalazi u Zavičajnom muzeju u Biogradu, a prikazan je na tabli s ucrtanim ostacima bazilike ispred kuće Zorica. Naime, taj kameni ulomak ne pripada bazilici sv. Tome, već potječe s položaja Glavica, a potvrđuje prvu ranosrednjovjekovnu obnovu biogradske katedrale koja se dogodila u razdoblju od kraja 8. do početka 9. stoljeća. Istu su obnovu izvršili majstori iz zadarske klesarske radionice kojoj je bila povjerena i obnova katedrale u Zadru, ali i nekoliko crkava u okolici tog grada. U konačnici, nemamo ni jedan „siguran“ dokaz koji bi nam potvrdio da se tu ipak radi o ranosrednjovjekovnoj bazilici sv. Tome. Poslije propasti Biograda 1125. godine redovnice iz biogradskog samostana sv. Tome prebjegle su u Zadar, najprije u samostan sv. Marije, da bi nakon toga prešle u crkvu sv. Dimitrija“ (Jordan Knežević, 2020., str. 11).

Pošto je od bazilike ostala samo njena polukružna apside i ulomak ukrašen pleterom, možemo reći da o samoj bazilici nema puno materijalnog dokaza i upitno je koji su točno materijalni dokazi koji pripadaju samoj bazilici. Jedino što se sa sigurnošću može reći jest da je ona postojala, prema darovnici kralja Petra Krešimira IV. Prema ostacima bazilike tj. njene apside može se pretpostaviti da se radi o trobrodnoj bazilici (Jurić, 1990., str. 285).

Prema Marasoviću ona je vjerojatno pripadala tipu trobrodnih ranoromaničkih bazilika (Marasović, 2008., str. 436).

4.3. Biogradska katedrala na položaju Glavica u Biogradu

Na položaju pod nazivom Glavica nalazila se trobrodna troapsidna crkva, čiji su ostatci danas potpuno uništeni. Godine 1902. prva istraživanja lokaliteta vršio je don Luka Jelić o čijim je istraživanjima poslije izvještavao Frane Buškariol (Jurić, 1990., str. 282, 283). Članak Frane Buškariola o istraživanjima biogradske katedrale na Glavici don Luke Jelića daje nam uvid u njezinu konstrukciju (Buškariol, 1988., str. 283-285). Bazilika se nalazi na istočnoj strani crkve sv. Anastazije iz 1761. godine. Prema Jelićevom opisu pored crkve sv. Anastazije nalazi se kamena gomila koja je poravnata na svom vrhu u svrhu održavanja narodnih

plesova. Gomila je omeđena suhozidom. Tijekom iskopavanja 1902. na Gomili su otkriveni ostatci trobrodne bazilike, okružene grobljem i zidovima.

Prema načinu izgradnje i dekoraciji, starija crkva iz prve faze može se datirati u starokršćanski period, otprilike u 6. stoljeće (Buškariol, 1988., str. 46). Oblici križeva i ornamenti na crkvenom namještaju upućuju na Justinijanovo doba. Ovi nalazi koji se danas čuvaju u Zavičajnom muzeju u Biogradu na Moru imaju sličnu ornamentiku; nizovi osmerokuta, križeva i rozeta, kao i ulomci pluteja bazilike sv. Tome i bazilike sv. Stjepana u Zadru, upućuju na istu klesarsku radionicu koja se nalazila u kasnoantičkom Zadru (Vežić, 1990., str. 247-250). Tu dataciju potvrđuju i grafički oblici posvetnog natpisa na oltarnoj pregradi svetišta koji stilski pripadaju 6. ili 7. stoljeću (Buškariol, 1988., str. 38). Tlocrt starije crkve ne može se u potpunosti rekonstruirati jer je na njoj izgrađena bazilika, ali može se zaključiti da je bila značajno manja od bazilike (Buškariol, 1988., str. 38).

Sama bazilika smještena je u drugu fazu izgradnje; svojim načinom izgradnje, masivna je trobrodna zgrada sa debelim svodom, katedrom i krstionicom na glavnoj apsidi, masivnim zidovima pod svodom, te oblim kontraforima koji čine značajke izgradnje tijekom razdoblja predromanike (Buškariol, 1988., str. 28, 29). Datirana je u drugu polovicu 9. stoljeća (Buškariol, 1988., str. 28). Skupina crkava sa oblim kontraforima nema analogije u europskoj predromaničkoj arhitekturi i predstavljaju izvorni doprinos hrvatske predromanike.

Katedrala je stradala u napadu Mlečana na Biograd 1125. godine. Tijekom druge polovice 14. stoljeća kada se grad opet počeo naseljavati, ruševine katedrale služile su kao groblje, čemu svjedoče grobovi smješteni među vanjske kontrafore (Buškariol, 1988., str. 40). Dvije vizitacije datirane u drugu polovicu 16. stoljeća spominju biogradsku župnu crkvu sa četiri oltara, za koju se pretpostavlja da je bila crkva na Glavici. Katedrala je ponovo stradala 1646. godine (Buškariol, 1988., str. 40). Ostatci crkve iskorišteni su za izgradnju župne crkve sv. Anastazije (Buškariol, 1988., str. 40). Položaj Glavica postaje otvoreni prostor za javne sastanke, izvođenje narodnih plesova i ostaje samo u narodnoj predaji.

Don Luka Jelić u svojim nam istraživanjima pruža detaljan opis ruševina u kojima opisuje crkvenu konstrukciju i njezine ostatke. Na mjestu biogradske katedrale na Glavici postojala je starija crkva, čiji ostatci tvore sjeverni zid stražnje polovice crkve. Gradnja crkve prema Jeliću i Buškariolu podijeljena je u četiri faze izgradnje (Jurić, 1990., str. 283-285; Buškariol, 1988.). Dijelovi neposredno oko dijela starije crkve smatraju se prvom fazom. Zidovi iz prve faze na sjeveroistočnom djelu crkve obuhvaćaju bočnu apsidu prema sredini crkve. U drugo

razdoblje spada pročelje crkve, vanjska strana stražnjeg dijela i polukružni kontrafori koji obuhvaćaju bočne dijelove crkve.

U trenutku otkrića zidovi crkve većinom su bili očuvani do visine od 1,8 metra (Buškariol, 1988., str. 29). Tlocrt crkve nepravilni je četverokut dužine oko 31 metar i širine oko 17,3 metara. Predvorje crkve dugačko je oko 5 metara i široko oko 3,8 metra. Debljina vanjskih zidova na kojima se nalaze polukružni kontrafori s vanjske strane i četvrtaste lezene sa unutarnje iznosi oko 2,5 metra. Crkva je po bazilikalnoj osnovi građena sa tri broda i tri apside. Raščlambeni elementi u unutrašnjosti crkve dijele se na sedam valjkastih i dva četvrtasta masivna stupa ili pilona.

Crkva je imala više otvora, uključujući i više vrata na pročelju, ali su ta vrata zazidana u ranijim periodima crkve. Jedino su bočna vrata na južnoj strani ostala otvorena, dok je veliki prozor na sjevernom dijelu zgrade zazidan u drugoj fazi gradnje (Buškariol, 1988., str. 30).

Glavna apside crkve široka je oko 5 metara i duboka 3,5 metra. Bočne polukružne apside imale su promjer oko 1,35 metra. Cijela građevina bila je prekrivena masivnim svodom od kamena i sedre. Ostatci svoda otkriveni na južnom dijelu crkve imali su debljinu od 50 cm, što upućuje na veliku težinu samog svoda. Unutar crkve pronađeni su ostatci kamene plastike: kameno sjedalo široko pola metra, masivna kamena pregrada, te, na području glavne apside, ostatci usamljenog kamenog žrtvenika.

Na južnom dijelu crkve nalazila se krstionica koja se sastojala od dvije prostorije, krstionice i svlačionice. U krstionici, krsni zdenac zazidan je zidićem visokim pola metra i debljine 40 centimetara, te zauzima površinu od $3,8 \times 3,5$ metra. Pod prostorije obložen je pločama od tesanca, a u sredini se nalazi uklesani križ sa udubljenjem za odvod vode. Križ je dug 1,4 metra s gornjim krakom dugim 40 centimetara, dok su ostala tri 45 centimetara. Udubljenje za odvod široko je 4 centimetra. Ispod pločnika nalazi se kanal za odvod vode koji vodi izvan crkve. Pored krsnog zdenca nalazila se svlačionica koja je dograđena na podu krsnog zdenca, što upućuje da je prostorija bila naknadno izgrađena. Tlo crkve popločeno je kamenim pločama; neke su oblikovane za vrijeme gradnje crkve, a neke su ulomci starije građevine. Stupovi crkve građeni su od bijelog kamena i pretpostavlja se da su bili dugački 6 metara.

Otkriveni su i fragmenti kamenih ukrasa crkve: ulomci kapitela stupova, ulomci arhitrava i ulomci prozora (Slike 6, 7). U zidovima i podu crkve otkriveni su ulomci oltarne pregrade i žrtvenika starije crkve koji su upotrijebljeni u izgradnji crkve u drugoj fazi njene izgradnje. Oltarna pregrada novije crkve ostala je većim dijelom sačuvana sa svojim plutejima,

plastrima i zabatom. Dekorativni su elementi oltarne pregrade stilizirana vijugava loznica, čiji se listovi uvijaju u kružnicu ispunjenu rozetom, a jezgra listova obuhvaćena je prstenom. Ovakvi dekorativni elementi nalaze se na nadvratniku južnih vrata katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije u Splitu i nadvratniku kapele sv. Križa u Ninu (Buškariol, 1988., str. 35).

Ispod glavnog oltara iz druge faze pronađeni su ostatci starijeg oltara. Na pročelju je urezan latinski križ iz Justinijanovog doba. Ciborij je izgrađen od bijelog kamena, a od njega su sačuvani samo fragmenti stupova i kapiteli. Općenito, ukrasni elementi na svetištu zbog čestih pljački nisu opstali. Na mjestu svetišta pronađena su samo dva ulomka ukrašena pleterom, a veći, treći komad uzidan je u obližnju crkvenu kuću. Pronađeni su i ulomci pluteja koji pripadaju zadarskoj klesarskoj radionici (Vežić, 1990., str. 249).

Iz tehničkog pogleda primjećuje se velika razlika u zidovima prve i druge faze. U prvoj fazi može se primijetiti kvalitetnija obrada i svrstavanje kamenja na zidovima uz nekoliko komada iz stare antike, sve povezano maltom čvrstog spoja. U drugoj fazi kvaliteta izrade zidova i obrade kamenja zaostaje, kamenje je sitnije, malt slabijeg spoja, zbog čega su se zidovi druge faze prilikom arheološkog iskopavanja raspali. U trećoj fazi izgradnje primjećuju se samo manji popravci, npr. sužavanje glavnih pročeljnih vrata i pobočnih vrata na sjevernoj strani. Groblje se nalazi na sjevernoj i istočnoj strani crkve.

Titular biogradske katedrale u izvorima se javlja tek u 17. stoljeću; u njima se spominje posvećenje katedrale sv. Anastaziji, ali nije sasvim sigurno je li posvećenje izvršeno u 9. ili 13. stoljeću (Vežić, 2009.), te radi li se uopće o istoj crkvi, jer je prema Luki Jeliću titular biogradske katedrale bio katedrala sv. Marije (Marasović, 2008., str. 426). Iako se tlocrt samostanske crkve može usporediti sa tlocrtom katedrale na Glavici u Biogradu zbog trobrodnog i troapsidnog tlocrta, one se ipak razlikuju u samoj izgradnji i stilskim elementima. Biogradska katedrala sa svoje je vanjske strane potpomognuta oblim kontraforima, dok samostan sv. Ivana Evanđelista ima plitke, pravilno raspoređene lezene na vanjskoj strani zida. Prema stilskim elementima samostanska crkva pripada ranoromaničkom periodu, dok katedrala na Glavici stilski pripada predromanici.

O dataciji i tipologiji crkve su raspravljali mnogi autori; Dyggve, Škarpa, Buškariol, Vežić, Petricioli. Može se spomenuti Ljubo Karaman koji je tipološki baziliku svrstao u skupinu ranoromaničkih bazilika iz druge polovice 11. stoljeća, a Marasović je uzeo tipska obilježja

bazilike sa zvonikom u osi crkve smještajući ih u razdoblje predromanike (Marasović, 2008., str. 427).

Tipološki ju se može smjestiti u skupinu dalmatinskih bazilika „reduciranog westwerka“ zbog naknadne nadogradnje zvonika na njenom pročelju (Marasović, 2008., str. 431).

Pokretni nalazi na lokalitetu Glavica kao i same ruševine katedrale i starije crkve nose iznimnu važnost u hrvatskoj arheologiji i povijesti umjetnosti.

4.3.1. Skupina crkava sa oblim kontraforima

Skupina crkava sa oblim kontraforima predstavlja jedinstvenu pojavu u srednjovjekovnoj kršćanskoj arhitekturi područja hrvatske države, pošto nema drugih analogija te skupine u ostatku Europe. Pošto biogradska katedrala pripada ovoj specifičnoj skupini, potrebno je napraviti kratki osvrt na samu skupinu.

Skupinu je definirao Ivo Petricioli (Petricioli, 1995.). U ovoj skupini posebno se ističe predromanička crkva sv. Spasa na Cetini datirana u drugu polovicu 9. stoljeća. Crkva ima zvonik i westwerk, te je longitudinalnog bazilikalnog tipa sa tri apside okrenute prema unutrašnjosti koje čine centralnu osnovu. Prema Petricioliju, skupini pripada i crkva na Lopuškoj glavici u Biskupiji, crkva sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji, te vjerojatno crkva na Bukorovića podvornicama (Petricioli, 1995., str. 21, 22).

Skupinu najbolje opisuje Petricioli: „Radi se, dakle, o jedinoj stilski povezanoj skupini arhitektonskih spomenika nastalih u kraćem vremenskom razdoblju, tijekom druge polovine 9. stoljeća. Originalnost, koja se očituje u oblim kontraforima i upotrebi svodova, govori u prilog tezi o postojanju određenog „projektog ateljea“ na teritoriju hrvatske države onog vremena“ (Petricioli, 1995., str. 22).

Treba napomenuti da je biogradska katedrala specifična u ovoj skupini, jer se u njoj nalazi krstionica, te nema westwerk, nego samo zvonik na pročelju.

4.3.2. Predromanička skulptura u Biogradu

Prilikom osvrta na biogradsku katedralu također je važno spomenuti biogradsku predromaničku skulpturu. Na lokalitetu Glavica u Biogradu pronađeno je ukupno devet ulomaka crkvenog namještaja koji stilski pripadaju predromanici, koji se danas čuvaju u Zavičajnom muzeju u Biogradu, kao i fragmenti iz drugih lokaliteta, kao npr. ostatci pluteja iz zadarske katedrale (Josipović, 2017., str. 68).

Ivan Josipović biogradsku predromaničku skulpturu smješta u jedinstvenu cjelinu na temelju njenih likovnih i morfoloških karakteristika, koje su bile djelo klesarskih radionica iz 8. i 9. stoljeća (Josipović, 2017.). Kao jednu od radionica posebno spominje tzv. *Radionicu pluteja zadarske katedrale*, koja ima tipične motive niza troprutih arkada i rozete sa više latica (Josipović, 2017.). Josipović nam o samim likovno-morfološkim karakteristikama najbolje govori u svome članku: „Djela *Radionice pluteja zadarske katedrale*, osim repertoara motiva ranokršćanske provenijencije, na izvedbenoj razini pokazuju vrlo pravilan i uredan način klesanja u nešto višem reljefu, zatim kontrast između duboke i često puta dosta grubo obrađene pozadine i mekog modeliranja površine motiva koji imaju oštro klesane rubove, a uočljivo je i njihovo poprilično rahlo postavljanje na dekorativnoj površini reljefa, što bi značilo da na njima nema zamjetnije prisutnosti kompleksa *horror vacui*...“ (Josipović, 2017., str. 68).

Na fragmentima prevladavaju ukrasi vijenaca, pletera i ukrasa biljnih motiva (sl. 18).

4.4. Crkva sv. Nediljice

Ostatci crkve sv. Nediljice nalaze se na položaju Malenica. Godine 1963. prilikom iskopavanja kanala za vodovodne cijevi pronađeni su ostatci predromaničke crkve zajedno sa starohrvatskim grobovima (Jurić, 1990., str. 286). Iz jednog groba iskopane su dvije srebrne naušnice s četiri jagode (Jurić, 1990., str. 286). Nekoliko sondi iskopao je Janko Belošević, ali bez značajnih otkrića (Belošević, 1987., str. 146-148). Znanstvena istraživanja i konzervaciju crkve provodio je zadarski Zavod za zaštitu spomenika kulture pod vodstvom K. Radulić (Jurić, 1990., str. 286).

4.5. Crkva sv. Mihovila na Rogovu

Na mjestu Rogovo sjeverno od Biograda nalazila se crkva sv. Mihovila koja se danas zove crkva sv. Roka (sl. 8). Crkva je dugačka 14,9 metara i široka 7,35 metara, sa četvrtastim prezbiterijem koji je dugačak 6,6 metara i širok 6,25 metara (Jelić, 1898., str. 93).

Osim ulomka oltarne pregrade ukrašenog troprutom pletenicom koji se danas čuva u Zavičajnom muzeju u Biogradu, te ulomka pluteja ukrašenog križevima, danas ne postoje vidljivi ostatci predromaničke crkve u Rogovu.

Crkva se prvi put spominje u potvrdnici pape Klementa III. 1188. godine, te još jednom u potvrdnici pape Inocenta VI. iz 1358. godine s riječima: „*ecclesiam sancti Michaelis de Rogoua cum pertinentiis suis*“ (Jelić, 1898., str. 93). Pretpostavlja se da su crkvu izgradili benediktinci u drugoj polovici 11. stoljeća, kada dobivaju rogovski posjed (Jurić, 1990., str. 286; Jelić, 1898., str. 93).

Selo Rogovo zajedno s crkvom uništili su Mlečani 1345. godine (Jurić, 1990., str. 286). Rogovski opat Petar II. Aramer daje obnoviti crkvu 1374. godine i izgraditi prezbiterij (Jelić, 1898., str. 94).

Konstrukciju i ostatke crkve najbolje opisuje don Luka Jelić: „Ona djelomice stoji na temeljima druge zgrade. Sjeverni zid bez prozora, iznutra poduprt 6 metara visokim lisenama, pravilno škvadranim kršićima, sazidan na redove 0,25 i 0,15 metara visoke, pripada starijem sredovječnom dobu. Pročelje i prezbiterij sa gotičkim svodom popravci su opata Aramera. Značajni su prozori ovih dijelova. Kako gospodin arhitekt Iveković zgodno opaža, prozori i rez kamenja odaju istu naimarsku školu, koje je djelo stariji dio šibenske katedralke i popravak crkve sv. Ambroza u Ninu. Južni zid i zakrpe na pročelju su poznije djelo, ali se je upotrijebilo starije gradivo. Od arhitektonske dekoracije također ima djela raznih doba. Oba prozora na prezbiteriju zatvorena su kamenim rešetkama sa pleterom u ploherezbi starijeg sredovječnog doba; nad pobočnim vratima uzidan je polukružni učelak u ploherezbi sa jagnjetom, koje drži prednjom nogom križ sa zastavicom, žalibože otučen i oklačen, a dugi i uski prozori na južnoj strani kao i nadvratnik pobočnih vrata, su sredovječni pragovi sa šupljinama za gvozdene rešetke. (sl. 9) U prezbiteriju su krasno dekorirane dvije ponare od godine 1374., a dva krat na pročelju i na vanjskom začelju opetuje se grb opata Petra

Aramera, koji su susretamo i u filipjakovskoj i tkonskoj crkvi: pastirski štap okomice na dva vodoravna pojasa. Vrijedi, da se spomene i drveno raspelo u nadnaravnoj veličini. Modelacija odaje gotičko doba, noge su pribite s jednim čavlom. Nije od osobite umjetničke važnosti, a potiče valjda iz doba opata Aramera“ (Jelić, 1898., str. 94, 95).

Kao dokaz o obnovi opata Petra govori nam i natpis na gotici (Petricioli, 1990.; Jurić, 1990., str. 286, 287). Godine 1983. konzervaciju crkve provodi zadarski Zavod za zaštitu spomenika kulture pod vodstvom Miljenka Domijana.

4.6. Tukljača kod Turnja

Na položaju Tukljača kod Turnja nalazi se romanička crkva Blažene Gospe. Pretpostavlja se da je crkva izgrađena na temeljima starije crkve (Gušić, 1969., str. 469). Na to upućuje ukrašeni nadvratnik danas izložen u Zavičajnom muzeju u Biogradu na moru (Gušić, 1969., str. 469).

4.7. Ostale crkve na širem biogradskom području

Postoji još lokaliteta, od kojih ću izdvojiti sljedeće: ostatci neimenovanih sakralnih objekata na Crkvinama u Raštanima Gornjim, ostatci crkve i fragment ukrašene kamene pregrade, na položaju Mađine ostatci sa ulomkom pluteja i ostacima zidova, ostatci sakralnog objekta u Polači; crkva sv. Andrije u Bošanama – u blizini su se nalazile i opatijske solane (Jelić, 1898., str. 99); crkva sv. Petra kod Tinja, otkriveni ostatci apside i zidova (Jurić, 1990., str. 289); predromanička crkva na Tinjskoj gradini na kojoj se danas nalazi crkva sv. Ivana, na kojemu su pronađeni ulomci crkvenog namještaja ukrašenog pleternom ornamentikom (Gušić, 1971.).

5. Vrana i područje Vranskog jezera

5.1. Samostan sv. Grgura u Vrani

Benediktinski samostan sv. Grgura bio je ranosrednjovjekovni samostan u selu Vrana. Jedini pisani izvor koji nam govori o samostanu vladarska je isprava, tzv. Zvonimirova zavjernica, u kojoj kralj Hrvatske i Dalmacije Dmitar Zvonimir jamči svoju vjernost papi Grguru VII. i Rimu, kojom se obvezuje na godišnje plaćanje danka od 200 dukata, i kojom predaje samostan sv. Grgura u Vrani s cijelom njegovom riznicom (Galović, 2017., str. 241). U riznici se nalazila srebrna škrinja u kojoj su se nalazile moći sv. Grgura, kalež s pliticom, dva križa, dvije krune ukrašene draguljima i dr. (Jurić, 1990., str. 288).

Sama činjenica da je u samostanu već tada postojala riznica sa svim svojim blagom daje mogućnost da je samostan možda postojao i prije 11. stoljeća, iako to nije sasvim sigurno (Grgić, 1971., str. 197). Još treba spomenuti i da sami samostan kao objekt darivanja hrvatskog kralja papi u potvrdu njegove odanosti, te postojanje bogate riznice i brojnih posjeda, govori u prilog da je samostan u to vrijeme bio iznimno značajan. O tome govori i Marijan Grgić u svome članku o benediktinskom samostanu u Vrani: „Posjedi su bili zaista veliki i donosili su velik prihod, jer su oni po Zvonimirovoj namjeri imali osigurati trajno održavanje papinskih legata u Hrvatskoj i sve njihove pratnje, a k tome i održavanje same benediktinske zajednice“ (Grgić, 1971., str. 200).

Osim isprave kralja Dmitra Zvonimira o samostanu ne postoje drugi povijesni izvori, i svi podatci o samostanu dolaze upravo iz tog dokumenta (Galović, 2017.).

Do danas nije poznato gdje se ostatci samostana točno nalaze i pronalazak točne lokacije samostana je „velik zadatak arheologije“ (Jurić, 1990., str. 288; Grgić, 1971.).

5.2. Crkva sv. Katarine u Vrani

Na ostacima utvrde Gradina u Vrani nalazi se gotička crkva sv. Katarine (sl. 13).

Konzervatorska i arheološka istraživanja provedena su između 2005. i 2006. godine pod

vodstvom Konzervatorskog odjela u Zadru (Vučić, 2006., str. 319-321). Crkva je pravokutnog tlocrta s četvrtastom apsidom (Vučić, 2006., str. 320). Prilikom istraživanja crkve pronađeni su fragmenti bizantskih amfora iz 10. i/ili 11. stoljeća, crne, grube, te glazirane keramike i stakla (Vučić, 2006., str. 321).

Od drugih sakralnih objekata u Vrani treba spomenuti: župnu crkvu sv. Duha iz 1494. godine, župnu crkvu sv. Mihovila iz 18. stoljeća koja je izgrađena na mjestu starije (Bianchi, 2011., str. 324) i crkvu sv. Gospe iz 1574. (Spaho, 1990., str. 433).

5.3. Tinj

Na položaju sela Tinj, nalazi se prapovijesna liburnska gradina koja je bila kontinuirano naseljena tijekom srednjeg vijeka. Na samoj gradini danas se nalazi crkva sv. Ivana iz 19. stoljeća, u blizini koje se nalazi i stariji ranosrednjovjekovni objekt. U blizini crkve na samoj gradini otkriveni su fragmenti crkvenog namještaja ukrašeni pleternom ornamentikom; konkretno, radi se o ulomcima oltarne pregrade, kapitela, pilastra i dr., koji se danas čuvaju u Zavičajnom muzeju u Biogradu na moru, što ukazuje na postojanje ranijeg predromaničkog sakralnog objekta (Jurić, 1990., str. 290).

Južno od Tinjske gradine na položaju Međine pronađen je ulomak pluteja sa vidljivim ostacima zidova (Jurić, 2017., str. 60).

U okolici Tinjske gradine treba spomenuti i ostatke sakralnog objekta kružnog oblika na položaju Vinogradi (Jurić, 2017., str. 60) i ostatke građevine s apsidom na položaju Dračice (Juraga, 1980., str. 450).

Spomenut ću i crkvu sv. Petra na položaju pod nazivom Selo, od koje se danas vide ostatci apside i zidova, a vjerojatno je imala svoje ranosrednjovjekovne i kasnosrednjovjekovne faze (Jurić, 2017., str. 60).

5.4. Crkva sv. Ivana u Banjevcima

Crkva sv. Ivana je crkva sa romaničkim stilskim elementima koja se nalazi u mjestu Banjevci, sjeveroistočno od vranskog jezera. Crkva je jednobrodna sa zvonikom na pročelju, pravokutnog tlocrta i polukružnom apsidom na kraju. Vanjski zidovi potpomognuti su pravokutnim kontraforima i prekrivena je polukružnom svodom (sl. 11 i sl. 12).

Prilikom radova na odvodu 2006. godine otkriveni su novovjekovni grobovi i na lokalitetu su provedena konzervatorska istraživanja sjevernog zida i apside pod vodstvom Konzervatorskog odjela iz Zadra (Jurić, 2017., str. 61).

5.5. Crkva sv. Marije, Pakoštane-Crkvina

Tijekom arheoloških istraživanja lokaliteta Crkvina u razdoblju od 2006. do 2014. pod vodstvom Ante Uglešića otkrivena je romanička crkva sv. Marije (Uglešić, Gusar, 2017., str. 76). Crkva ima pravokutan tlocrt sa polukružnom apsidom, dvjema bočnim prostorijama i zvonikom (sl. 14.). Bočne su prostorije longitudinalne, naslonjene na zid glavnog broda crkve. Prostorija na desnoj strani od ulaza završava polukružnom apsidom, a prostorija na lijevoj strani samo je pravokutnog oblika. Prostorije su izgrađene naknadno, poslije izgradnje same crkve (Uglešić, Gusar, 2017., str. 77).

Na mjestu crkve pronađeni su fragmenti crkvenog namještaja i arhitektonske plastike datiranih od kasne antike do 19. stoljeća (Uglešić, Gusar, 2017.). Najznačajniji je nalaz na lokalitetu bula pape Hadrijana IV. (1154.–1159.), koja je ujedno i najstarija otkrivena papinska bula u Hrvatskoj (Uglešić, Gusar, 2017., str. 89). Crkva je okružena grobljem.

5.6. Ostali sakralni objekti na području Vranskog jezera

O ostalim crkvama u okolici Vranskog jezera ne postoji puno podataka, a za neke se niti ne zna točna lokacija; kao jedan od primjera takvih crkvi možemo navesti crkvu sv. Ilije u Blaćanima. Točna lokacija crkve ili njenih ruševina do danas nije poznata, a o njoj se zna na

temelju nekoliko pisanih izvora iz 15. i 16. stoljeća (Anzulović, 2017., str. 133, 134).

Pretpostavlja se da je crkva bila predromanička, centralnog oblika sa šest listova (Anzulović, 2017., str. 135).

U Raštanama Donjim na položaju Crkvina nalazi se crkva sv. Jure, danas samo ostaci njenih zidova i apside (sl. 15). Na položaju se nalazi komad bijelog kamena na kojemu su urezani križevi.

Na području Polače, točnije na gradini Bičina, otkriveni su temelji četvrtaste građevine sa polukružnom apsidom od koje je sačuvano četiri metra; pretpostavlja se da se radi o crkvi sv. Martina (Jurić, 1990., str. 291).

U selu Sikovo na položaju Crkvina nalaze se ostatci crkve; pretpostavlja se da je to crkva Svih Svetih iz 15. stoljeća (Jurić, 1990., str. 292).

6. Sakralni objekti na otoku Pašmanu

6.1. Crkva sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu

Samostanski kompleks sv. Kuzme i Damjana nalazi se na vrhu brda Čokovac, sjeverozapadno od Tkona na otoku Pašmanu. Crkva se prvi put spominje u drugoj polovici 11. stoljeća (Jelić, 1898., str. 101). Sjedište samostana sv. Ivana Evanđelista 1076. godine od biogradskog biskupa Prestancija dobiva na dar posjed koji uključuje crkvu sv. Kuzme i Damjana (Jelić, 1898., str. 101).

Benediktinci i sjedište samostana sv. Ivana Evanđelista iz Biograda seli se na otok Pašman 1125. godine prilikom uništenja Biograda od strane Mlečana. Crkva sv. Kuzme i Damjana već je u to vrijeme postojala, te je uz nju poslije izgrađen i samostan (Jurić, 1990., str. 294). Sami samostan ima više faza izgradnje u kojemu se nalaze elementi iz više arhitektonskih umjetničkih stilova.

Samostan je bio poznat pod latinskim imenima: *Sancti Damiani*, *Sancti Damiani de Monte*, *Sancti Damiani de Jadria*, *Sancti Damiani de Piscimagno*, *Sanctorum Cosmae et Damiani de*

Monte ili de Monte Jadrensi de Tcun de monte villae Tconi, de insula Tconi (Ostojić, 1964., str. 222).

Jednobrodna crkva nalazi se u sredini kompleksa okružena samostanskim zgradama i zidinama. U kompleksu se nalazi i zvonik. Crkva je izgrađena na ostatcima ranije crkve, što potvrđuju fragmenti kapitela, trezene, luk oltarne pregrade i dr. u predromaničkom stilu (Jurić, 1990., str. 294, 295).

Ranija crkva i gradina spominju se u drugoj polovici 11. stoljeća, a njihovi ulomci danas su uzidani u konstrukcije kasnijih faza izgradnje (Jelić, 1898., str. 103). Radi se o jednom ulomku kamene ploče dimenzija 20 × 15 centimetara sa plitkim pleternim reljefom, kameni fragment sa tri plitke volute (sl. 16), fragmenti dva mramorna stupića i ljljan u reljefu (Jelić, 1898., str. 103; sl. 17). U njoj se još nalaze fragmenti pleterne dekorativne plastike i nadgrobna ploča opata Petra Praskvića iz 1426. godine (Ostojić, 1964., str. 233).

Dimenzije su crkve oko 15 metara dužine i 6 metara širine, pravokutnog oblika sa jednom četvrtastom apsidom i bočnom prostorijom.

Prilikom konzervatorskih istraživanja lokaliteta koja su bila provedena pod vodstvom Zavoda za zaštitu spomenika kulture uočena je romanička građevinska faza među zgradama u samostanu, za koju se pretpostavlja da je nastala nakon dolaska benediktinaca iz Biograda (Petricioli, 1987., str. 76).

Samostan je zbog svog položaja na vrhu brda i zbog toga što je opasan zidinama bio važno strateško središte u svojoj okolini. Zbog toga su Mlečani, da bi učvrstili svoju kontrolu nad područjem okolice Zadra, napali samostan na Čokovcu i 8. prosinca 1347. godine do temelja ga uništili (Jelić, 1898., str. 102).

Nedugo poslije uništenja, obnova samostana počela je 1358. i trajala do 1418. godine (Jurić, 1990., str. 294; Jelić, 1898., str. 102). O obnovi same crkve govore natpisi o kojima je pisao Jelić: „U učelku pobočnih vrata je uložen natpis, po kojemu se razabire, da je opat Petar II. Aramer (Petar Zadranin) godine 1369. započeo iz temelja graditi crkvu sv. Kuzme i Damjana, Antemija, Leoncija i Euprepija, a drugi natpis uz grb na pročelju crkve kazuje, da se je gradnja dovršila 1418. za opata komendatora, a kašnje spljetskog nadbiskupa, Frana Maripetra“ (Jelić, 1898., str. 103, 104).

U ovoj obnovi crkva poprima elemente gotičkog stila, od kojih možemo navesti glavni portal s kipom Marije Djevice na prijestolju iznad ulaza u crkvu i gotički križ oslikan na drvu iz 15. stoljeća u unutrašnjosti crkve.

Na sjeverozapadnom dijelu samostana stoji zvonik izgrađen na ruševinama iz romaničkog perioda (Jelić, 1898., str. 104). Na zvoniku se nalazilo zvono saliveno 1391. godine, sa grbom Fridrika Jurjevića i natpisom na latinici na donjem rubu zvona. Zvono je u drugom svjetskom ratu uništeno i materijal je prodan (Ostojić, 1964., str. 233).

Samostan se često popravljao tijekom svog postojanja o čemu je pisao Luka Jelić: „Česte ove popravke prouzročiše elementarne nepogode, osobito od udaraca munje. Tako je primjerice samostan stradao oko godine 1638. kada mu je grom oborio zvonik, ošteti veliko zvono i razklimao crkvu, tako da se moralo uložiti 200 dukata za popravak. Te popravke izveo opat komendator Gradić. Zadnji opat, koji je tkonski samostan godine 1746. popravio bijaše zadarski nadbiskup, a rogovski komendator Mate Karaman, a kada je godine 1808. država inkamerirala sve je posjede rogovske opatije, zadnji tkonski benediktinac Petar Pletikosić (1849.) otkupi crkvu i samostan, te ih kako tako dade popraviti“ (Jelić, 1898., str. 105, 107).

Francuska vlast ukida samostan za vrijeme svoje okupacije Dalmacije 1808. godine i on ostaje zapušten. Benediktinci se ponovo vraćaju u samostan tek 1956. godine i obnavljaju ga.

Danas je samostan sv. Kuzme i Damjana jedini muški benediktinski samostan u Hrvatskoj koji je još u službi i upisan je u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske u Ministarstvu kulture.

Samostan je također značajno glagoljaško središte, u kojem se nalazi najveća zbirka natpisa na hrvatskoj glagoljici, i u kojem se najduže održavala liturgija na glagoljici (Ostojić, 1964., str. 226).

6.2. Crkva sv. Marije u Tkonu

Župna crkva sv. Tome prvi se put spominje kao crkva sv. Marije u drugoj polovici 11. stoljeća, oko koje se nalazi groblje datirano u isto razdoblje (Jurić, 1990., str. 295).

Crkvu opisuje Luka Jelić: „Crkva sv. Marije je u svojoj jezgri starija sredovječna bazilika na tri lađe, odijeljene arkadama na puni luk, a stupovi imaju baze s ugaonim listićem i ranoromanske kapitele sa tri oštra primogova lista po strani, od kojih dva skrajna završuju u malom volutu. Prozorčić riznice još je zaštićen kamenom sredovječnom rešetkom, (...) Riznica, osim krasnog gotičkog lavaboa, ima šest kaleža, od kojih su tri starijeg doba (...) To su jedini tragovi negdašnje bogate rogovske riznice, što su iza inkameracije na Tkonu preostali“ (Jelić, 1898., str. 106).

Crkva je trobrodna romanička građevina sa apsidom i pet mramornih oltara. Brodovi su podijeljeni između stupova sa ranoromaničkim kapitelima. U njoj se nalazi glavni oltar sa slikom Djevice Marije.

6.3. Ostale crkve na otoku Pašmanu i okolici

Franjevački samostan sv. Duje osnovan krajem 14. stoljeća, na kojemu je prije izgrađena samo crkva, također se nalazi na otoku Pašmanu (Hilje, 1989., str. 136).

Predromanička crkva sv. Mihovila nalazi se između sela Mrljane i Neviđane. U crkvi su pronađeni fragmenti crkvenog namještaja sa pletenom plastikom, svetištem za koje se pretpostavlja da je srednjovjekovno, a ostali su zidovi crkve barokni (Jurić 1990., str. 296).

Još možemo spomenuti i crkvu sv. Luke u Banju koja se spominje 1339. godine (Granić, 1987., str. 168, 169).

Na uvali Pržina na otoku Vrgadi nalazi se crkva sv. Andrije. Crkva je jednobrodna sa polukružnom apsidom. Crkva je nepravilnog tlocrta gdje je južni zid crkve uz apsidu dugačak 7,6 metara, a zid na sjevernoj strani 8 metara, dok je sveukupna dužina s apsidom oko 10,4 metara. Crkva se nalazi na podnožju bizantske utvrde, čime se može pretpostaviti da je prva izgradnja sakralnog objekta vezana za bizantsku utvrdu datiranu u sredinu 6. stoljeća (Domijan, 1983., str. 136).

Prema arhitekturi, načinu izgradnje i fragmentima plastike, od kojih je jedan komad grede ukrašen uvinutim kukama i natpisom *DEI*, crkvu se može datirati u predromaničko razdoblje (Domijan, 1983., str. 137). Fragment grede s natpisom, prema morfološkoj analizi ukrasa i paleografskoj analizi natpisa, može se datirati u 9. stoljeće (Domijan, 1983., str. 138). Tu dataciju dalje potvrđuje i kapitel sa svojim predromaničkim oblikom (Domijan, 1983., str. 138). Arheološka i konzervatorska istraživanja započela su 1980. godine pod vodstvom Zavoda za zaštitu spomenika kulture (Jurić 1990., str. 292). Crkva je danas u potpunosti sačuvana, te je većinom zadržala svoj prvotni izgled (Domijan, 1983., str. 124).

U ovom radu crkve su obrađene sažeto ovisno o dostupnim informacijama o njima. Tek je mali broj crkava ostalo očuvano, dok je većina u ruševinama. Potrebno je još mnogo arheoloških i konzervatorskih istraživanja lokaliteta koji bi nam mogli dati potpuniju sliku arhitektonske građe sakralnih objekata na ovome području. Na širem biogradskom području nalaze se ukupno 33 sakralna objekta uključujući i samostane, datiranih u širem vremenskom razdoblju od 8. do 15. stoljeća (Jurić 1990., str. 297).

7. Zaključak

U ovom radu napisan je sažeti pregled crkvenih objekata u srednjovjekovnoj Sidrazi. U njemu je opisan samo dio sakralnih objekata koji se nalaze na tom području, pošto o mnogima još ne postoji dovoljno povijesnih izvora, niti su provedena arheološka i konzervatorska istraživanja, iako se to promijenilo u novije vrijeme. U vezi povijesnih izvora situacija se, nažalost, ne može puno promijeniti; stoga, za istraživanje i otkrivanje daljnjih saznanja o sakralnoj arhitekturi područja sidraške županije moramo se pouzdati u daljnja arheološka i konzervatorska istraživanja. Jedino se danas u sklopu znanstvenih istraživanja lokaliteta može otkriti više o sakralnim objektima i njihovom djelovanju.

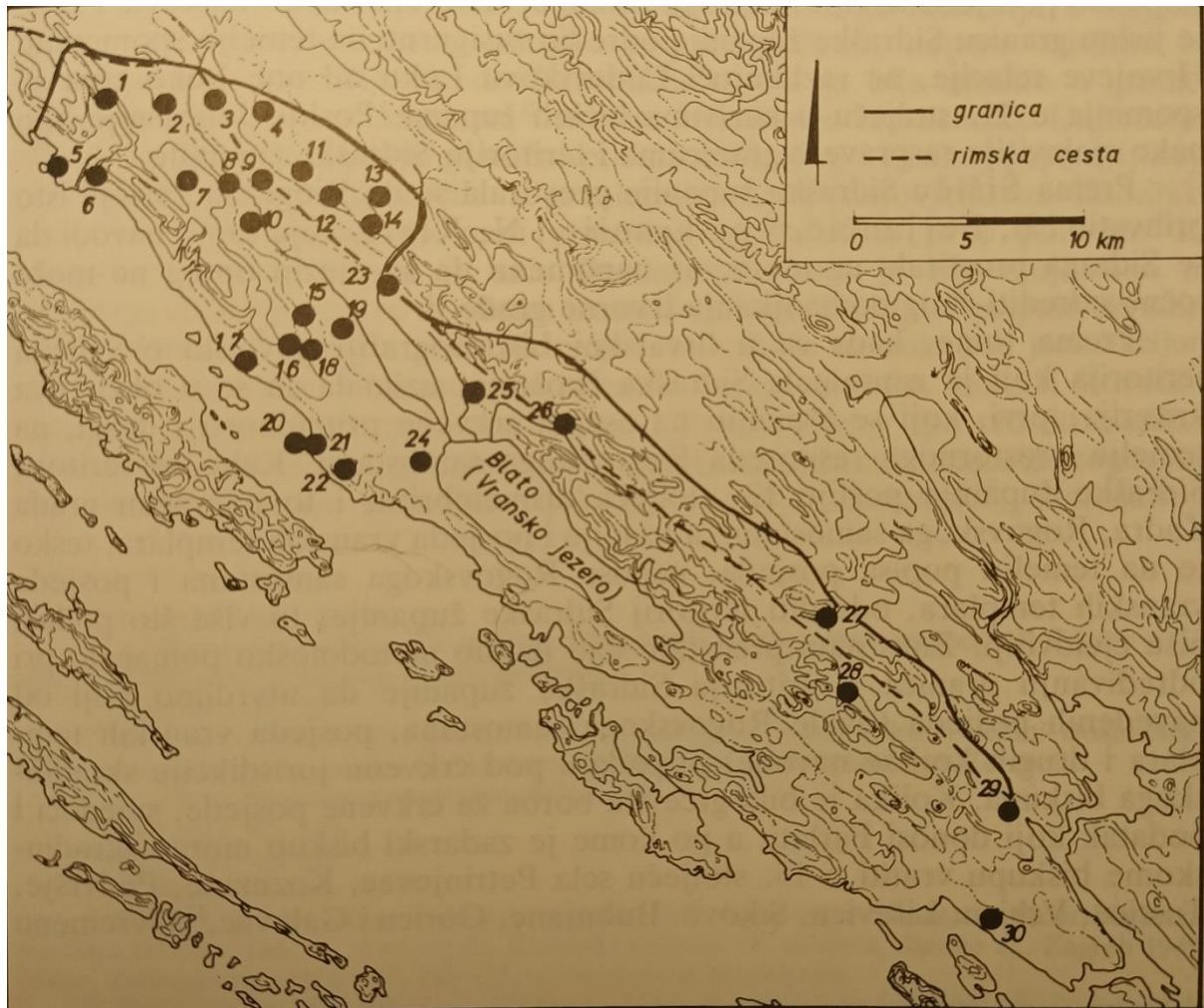
Za rad na ovome osvrtnu o arhitekturi sidraške županije planirao sam obilazak lokaliteta s ostacima zidova građevina i njihovo detaljnije proučavanje; nažalost, zbog niza okolnosti, nisam imao mogućnosti za takav pothvat, uzdajući se u potpunosti u literaturu, te slike i crteže lokaliteta.

U ovom radu o sakralnoj arhitekturi na području Sidrage naveo sam tridesetak sakralnih objekata koji se danas nalaze na širem biogradskom području i području oko Vranskog jezera. Od trenutnog stanja sačuvanosti postoje dobro očuvane, skoro cjelovite sakralne građevine koje su ostale sačuvane ili obnovljene zahvaljujući inicijativi za obnovu i konzervaciju tih sakralnih objekata. U kontrastu, za određene objekte stoje samo ostatci zidova ili tek fragmenti obrađenog kamena koji mogu upućivati na postojanje sakralnog objekta na tom mjestu, ali bez više podataka o njima.

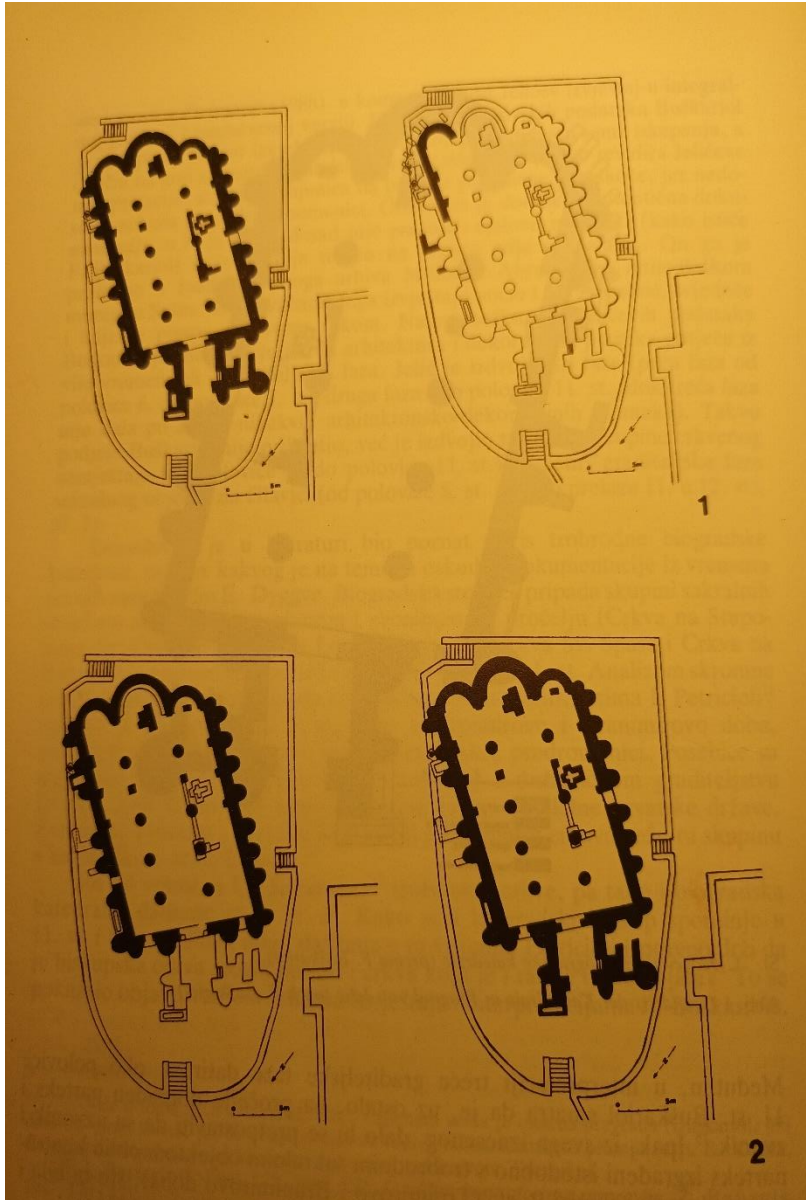
Navedeni objekti prema svojim stilskim i morfološkim karakteristikama pripadaju predromaničkim, ranoromaničkim, kasnoromaničkim i gotičkim periodima od kojih su neki postojali za vrijeme više perioda, poput gotičke obnove samostana sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu.

8. Slike

Slika 1. Područje i naselja Sidraške županije (Smiljanić, 1990., str. 321.)

Slika 2. Prva, druga, treća i četvrta faza izgradnje biogradske katedrale na Glavici, Frane Buškariol (Jurina, 1990., str. 284.)

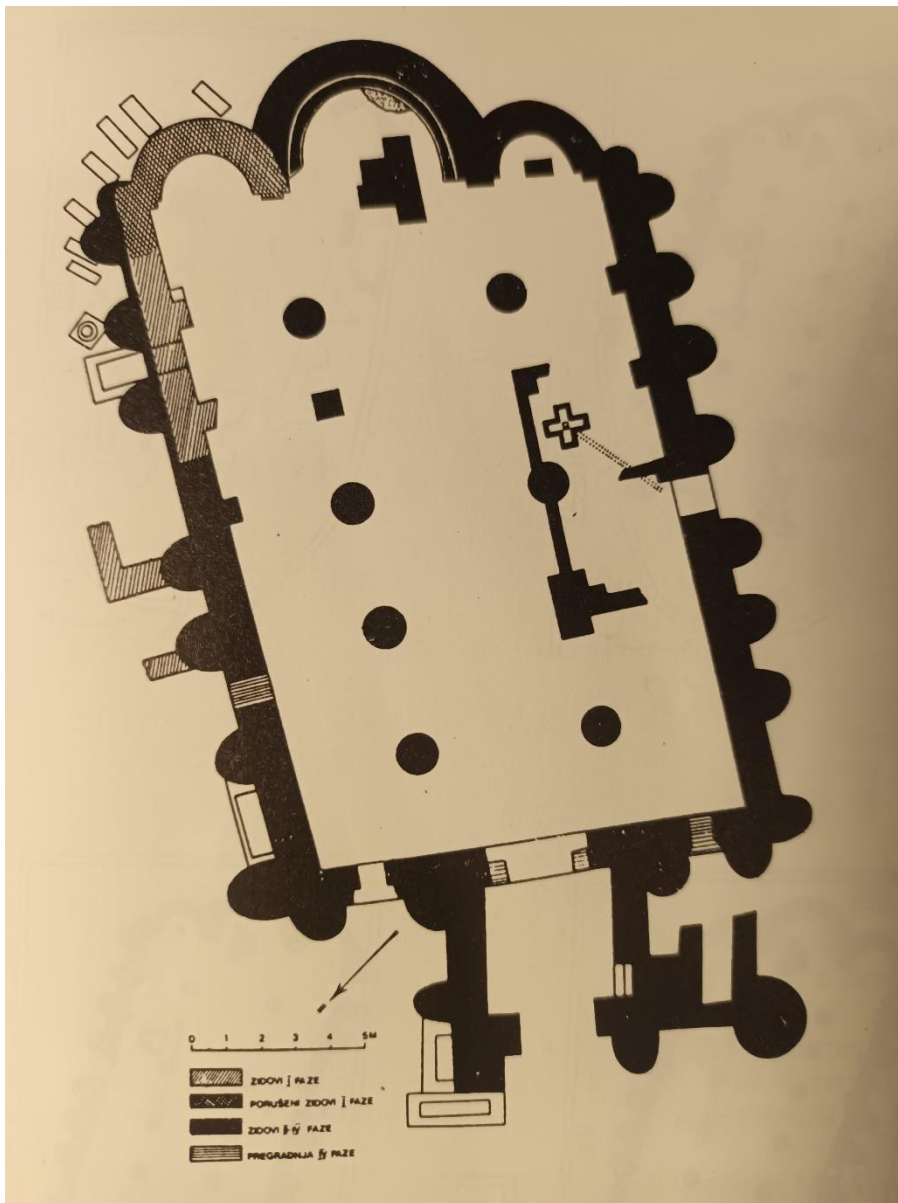
Slika 3. *Arheološka istraživanja bazilike sv.Ivana Evanđelista 1969. Janko Belošević*

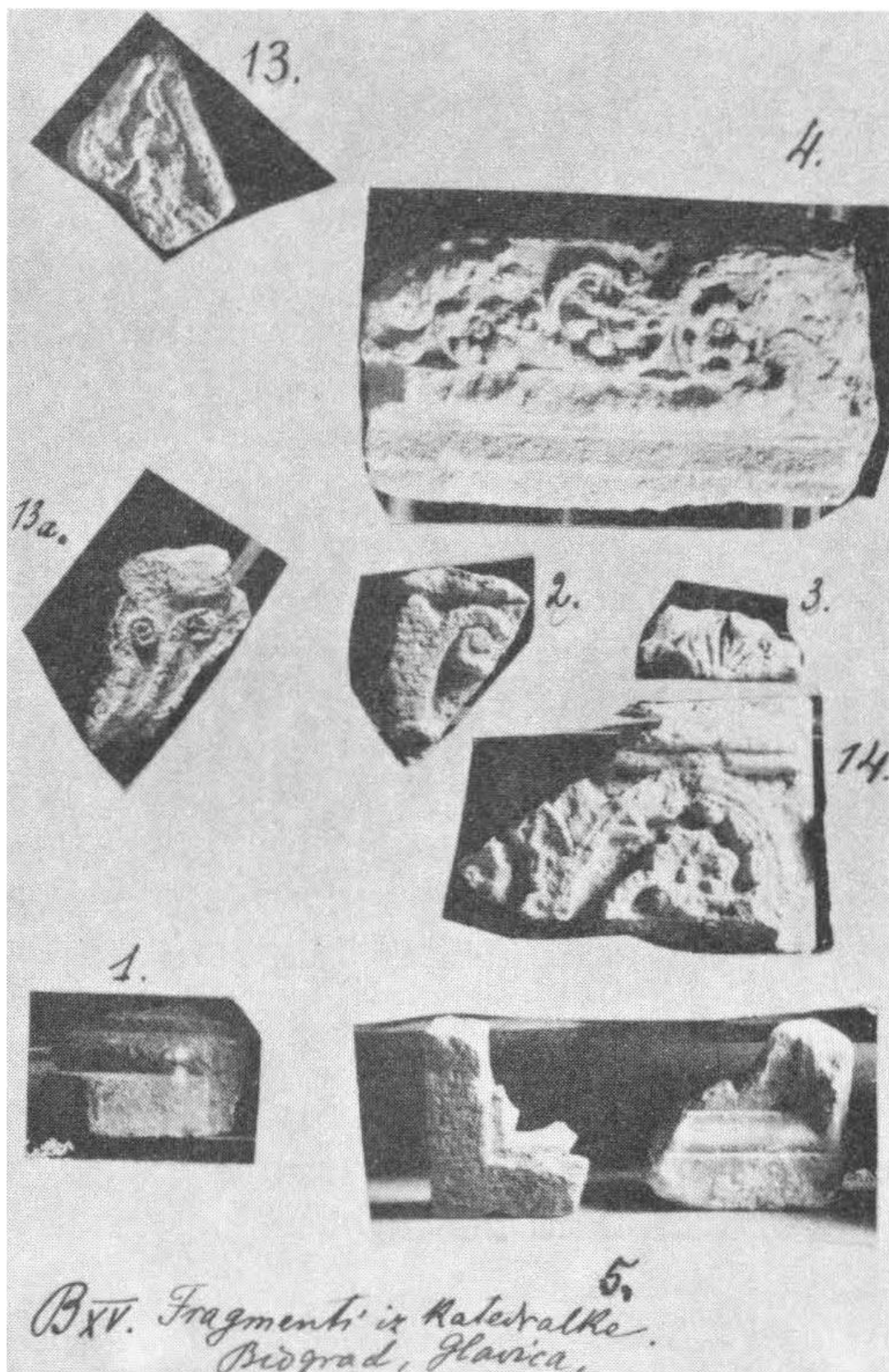

Slika 4.

Ulomci crkvenog namještaja iz više položaja u Biogradu, Arheološki muzej u Splitu. (Jordan Knežević, 2020. str. 13)

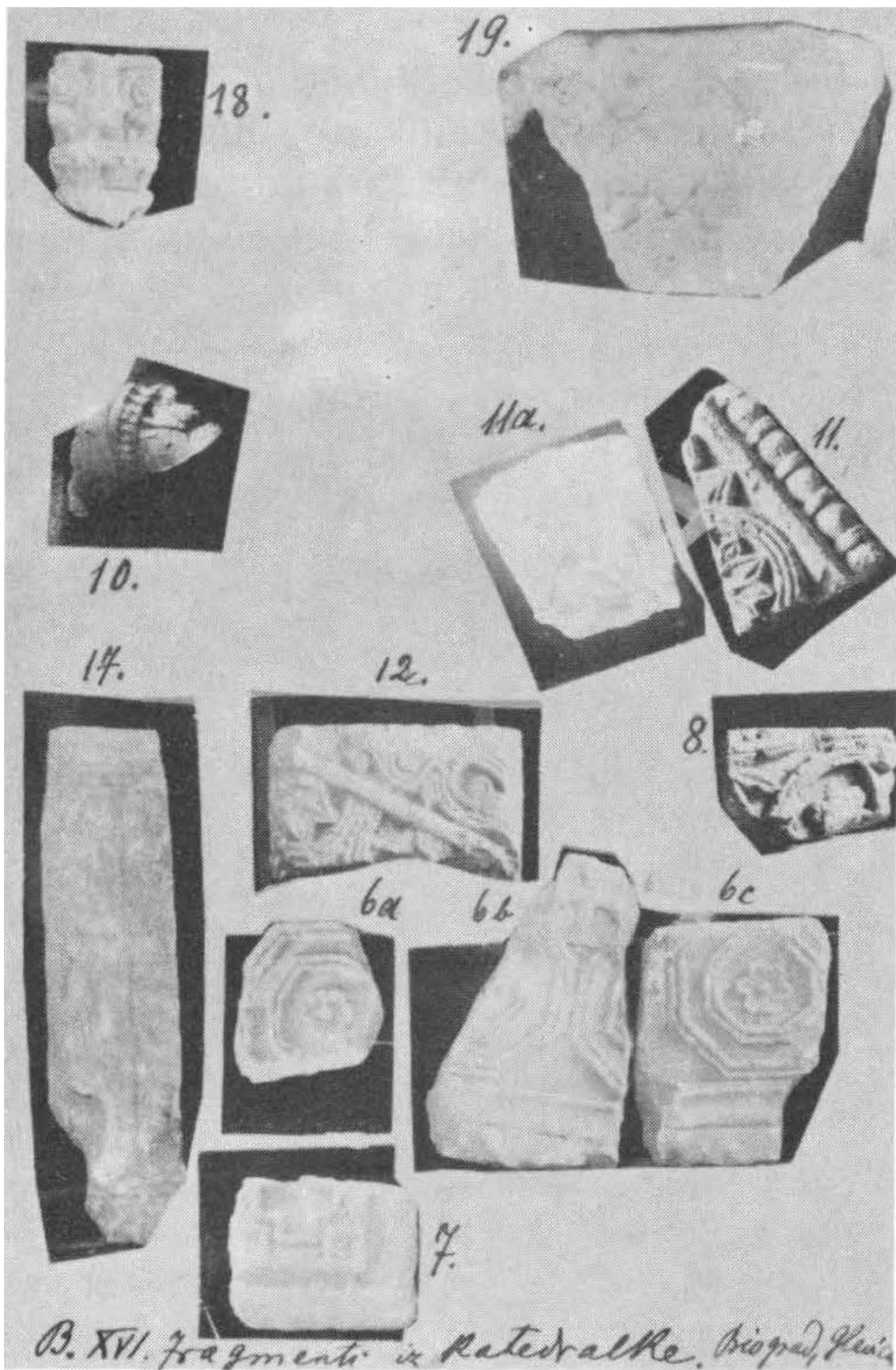

Slika 5. Jelićev tlocrt biogradske katedrale (Jurić 1990. str. 283.)

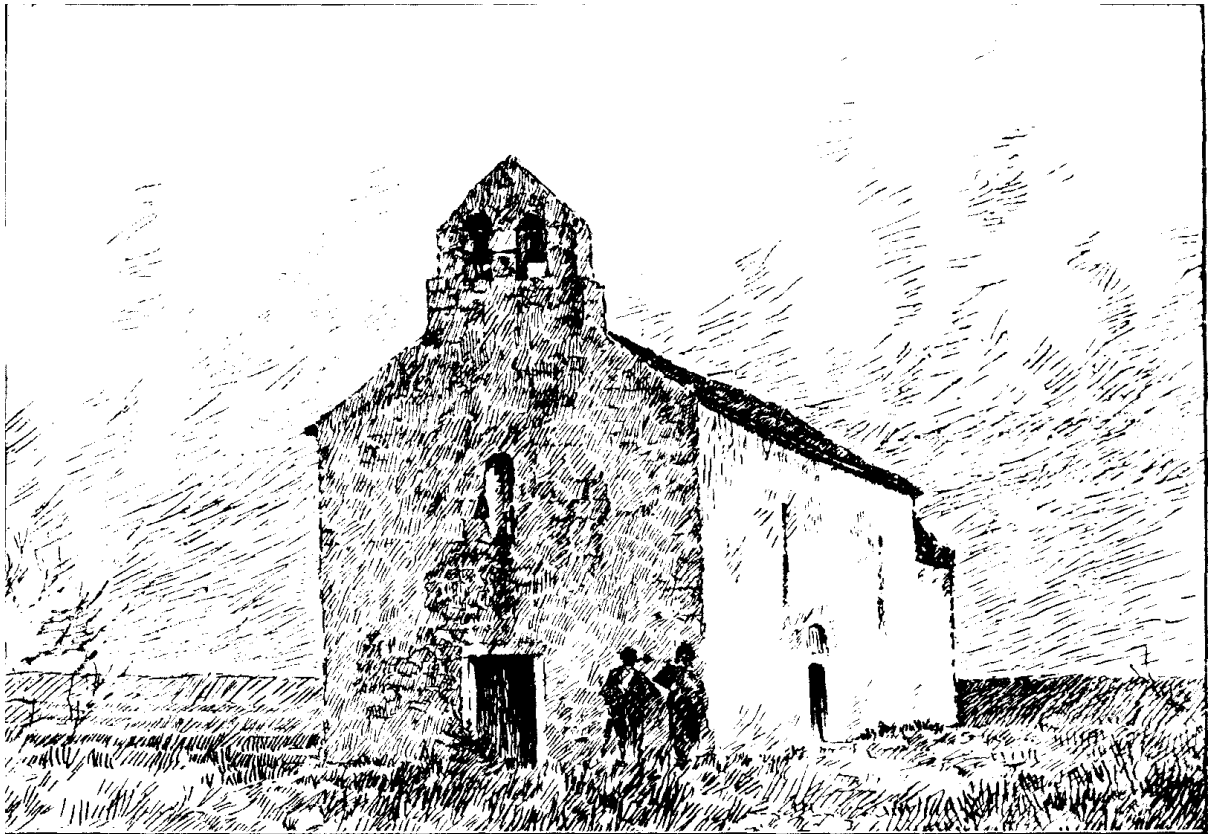

Slika 6. Fragmenti biogradske katedrale, (Povijesno-topografske crtege o biogradskom primorju, don Luka Jelić)

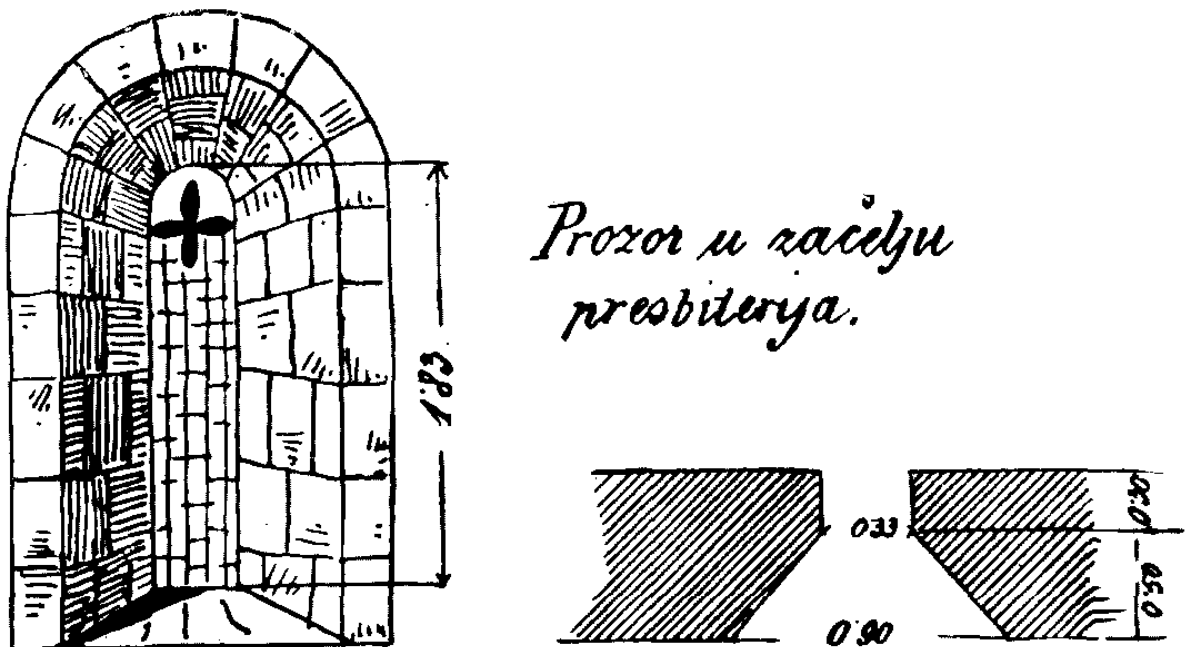

Slika 7. Fragmenti biogradske katedrale, (Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju, don Luka Jelić)

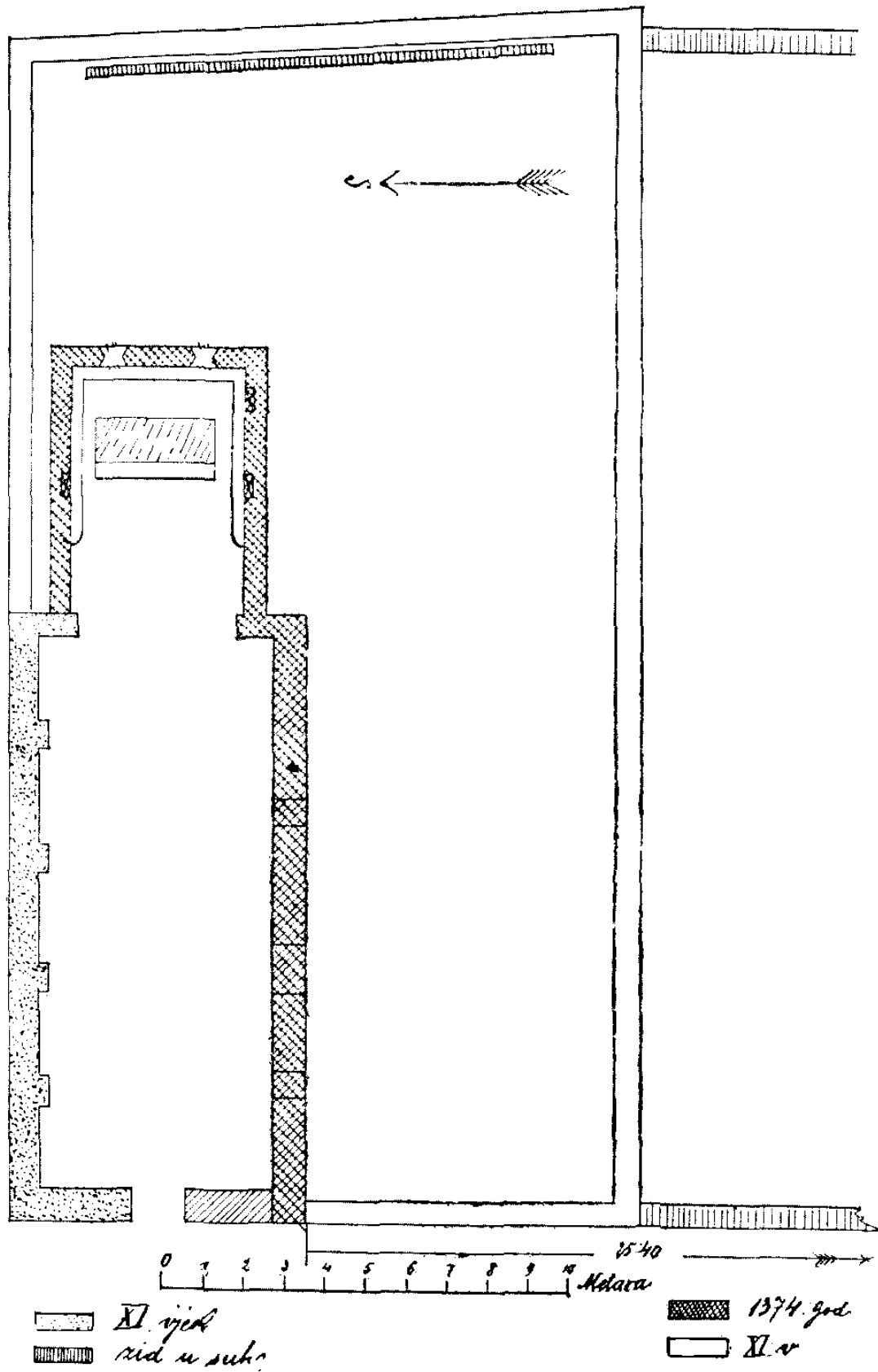

Slika 8. Crkva sv. Mihovila (danas sv. Roka) kod Rogova, (don Luka Jelić, Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju, str. 93.)

Slika 9. Prozor crkve sv. Mihovila u Rogovu, (don Luka Jelić, Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju, str. 95.)

Slika 10. Tlocrt crkve sv. Mihovila, (don Luka Jelić, Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju, str. 94.)

Slika 11., *Crkva sv. Ivana u Banjevcima* (snimio I. Čondić), (Radimir Jurić, *Srednjovjekovni spomenici na vranskome području*, 2017., str. 62)

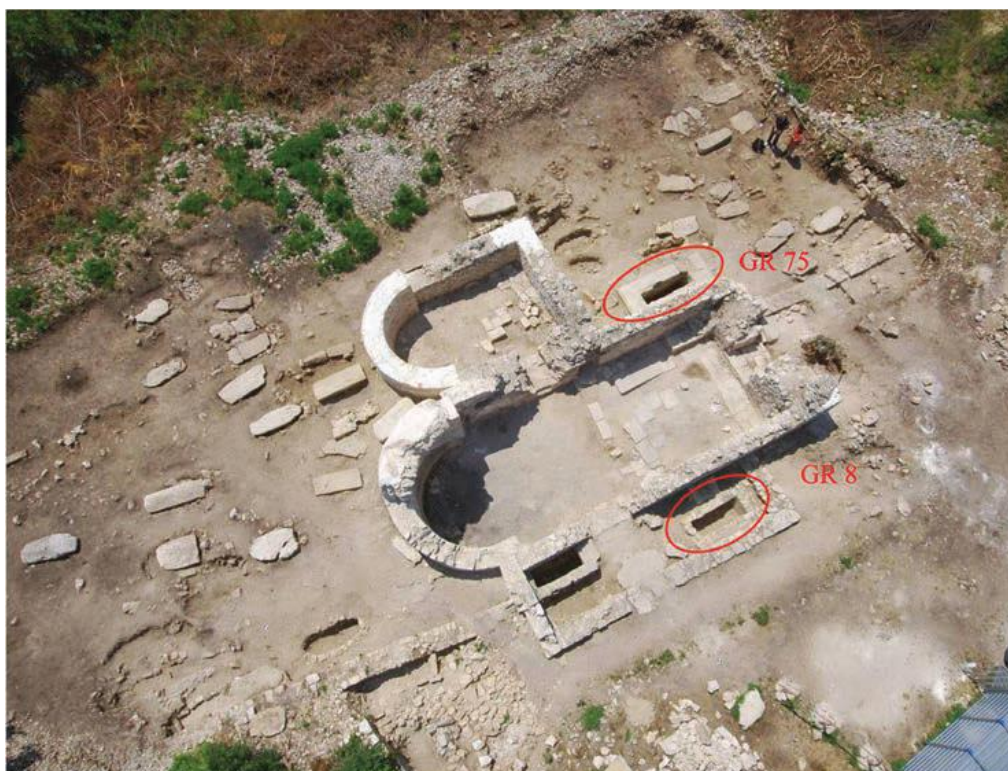

Slika 12., *Zvonik crkve sv. Ivana*, (snimio I. Čondić), (Radimir Jurić, *Srednjovjekovni spomenici na vranskome području*, 2017., str. 62)

Slika 13., *Crkva sv. Katarine* (snimio I. Čondić), (Radomir Jurić, *Srednjovjekovni spomenici na vranskome području*, 2017., str. 65)

Slika 14., *Crkva sv. Marije*, (snimio Aeropixel), (Ante Uglešić, Karla Gusar, *Dva srednjovjekovna groba s nalazišta Pakoštanec-Crkvina*, str. 74)

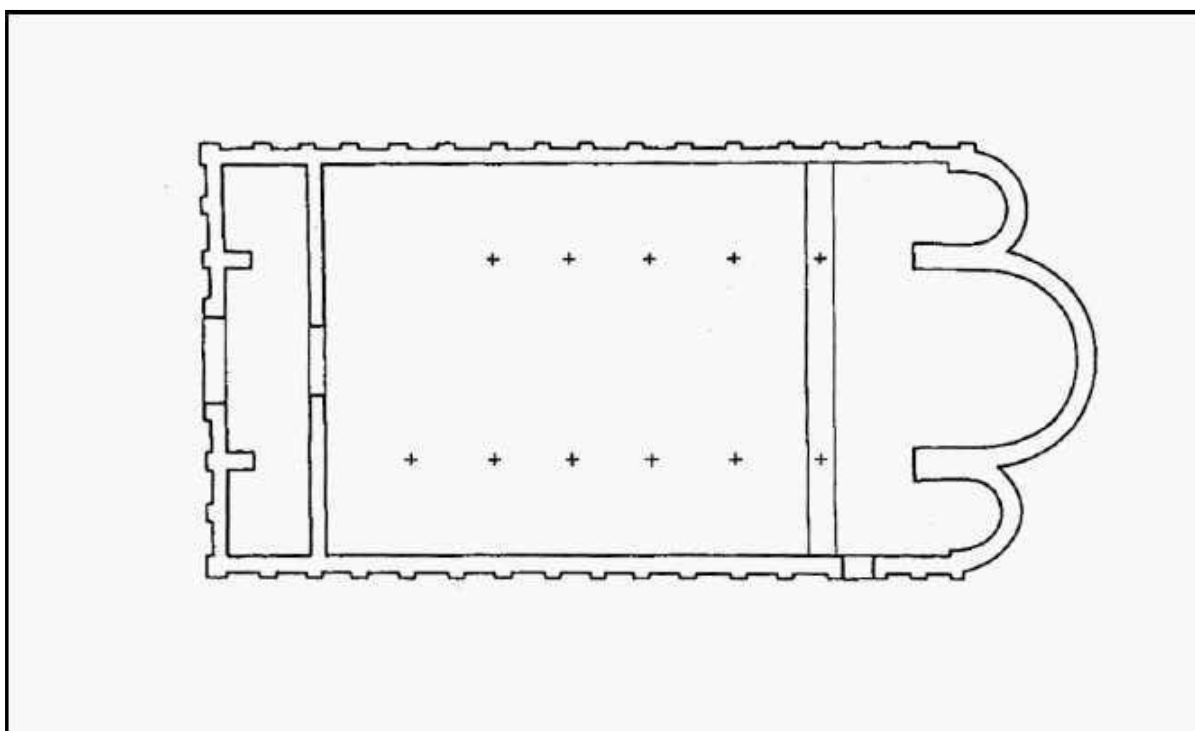
Slika 15., *Crkva sv. Jure, Raštane*, (Ivna Anzulović, *Srednjevjekovna sela Vranskog distrikta*, str. 128)

Slika 16., *Fragment u samostanu u Tkonu* (don Luka Jelić, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, str. 104.)

Slika 16., *Fragment u samostanu u Tkonu* (don Luka Jelić, *Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju*, str. 104.)

Slika 17., *Tlocrt bazilike sv. Ivana Evanđelista*, (prema M. Murkoviću, Tomislav Marasović, 2008., str. 432.)

Slika 18., *Ulomci liturgijskih instalacija i arhitektonske dekoracije iz Biograda* (Ivan Josipović, 2017., str. 69)

9. Literatura

- Belošević, J., 1987. Janko Belošević, Nekoliko neobjelodanih ranosrednjovjekovnih arheoloških nalaza sa područja sjeverne Dalmacije. *Rad. Filoz. Fak. U Zadru Razdio Povij. Znan.* 26 13, 141–163.
- Bianchi, C.F., 2011. *Kršćanski Zadar. Zadar Zadar. Nadbiskup.-Ogran. Matice Hrvat. U Zadru.*
- Biograd i njegova okolica u prošlosti: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988.godine, 1990. , *Biogradski Zbornik. Zadar.*
- Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog skupa Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti održanog u Biogradu 25. travnja 2014, 2017. . *Matica hrvatska, Zadar.*
- Buškariol, F., 1988. Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na moru na položaju Glavica–Biogradski spomenici I. *Pril. Povij. Umjet. U Dalm.* 27, 21–55.
- Constantine, Moravcsik, G., 1967. *De administrando imperio*, New, rev. ed. ed, *Corpus fontium historiae Byzantinae.* *Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, D.C.*
- Domijan, M., 1983. Crkva sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživačkih i konzervatorskih radova. *Starohrv. Prosvj.* 13.
- Galović, T., 2017a. Rogovska opatija i Vrana.
- Galović, T., 2017b. *Sancti Gregorii monasterium, cui Urana est uocabulum.*
- Galović, T., 2012. *Arhiv Rogovske opatije.* *Arh. Vjesn.* 55, 103–116.
- Granić, M., 1987. Nazivi naselja na otoku Pašmanu. *Pašmanski Zb.*
- Grgić, M., 1971. *Benediktinski samostan u Vrani.* *Rad. Instituta JAZU U Zadru* 18, 193–206.
- Gušić, B., 1971. *Starohrvatsko naseljavanje Ravnih kotara.* *Rad. Instituta JAZU U Zadru.*
- Gušić, B., 1969. *Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova.* *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Institut u Zadru.*
- Hilje, E., 1989. *Marko Andrijić u Pagu.* *Pril. Povij. Umjet. U Dalm.* 28, 109–118.
- Janko Belošević, 1970. *Sv. Ivan, Biograd na moru-starohrvatska crkva.* *Arheol. Pregl., Arheološki pregled* 12.
- Jelić, L., 1898. *Povjesno-topografske crtice biogradskom primorju.* *Vjesn. Arheol. Muzeja U Zagrebu* 3, 30–126.
- Jordan Knežević, A., 2020. *O problemu ubikacije ranosrednjovjekovnih bazilika sv. Ivana Evanđeliste i sv. Tome u Biogradu na moru.* *Rad. Zavoda Za Povij. Znan. HAZU U Zadru* 62, 5–30.

- Josipović, I., 2017. Biogradska predromanička skulptura. *Ars Adriat.* 65–82.
- Juraga, B., 1980. Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda.
- Jurić, R., 2014. Ranosrednjovjekovni koštani tuljac iz Biograda na moru. *Asseria* 12, 0–0.
- Klaić, N., 1975. Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, 2nd ed, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu. Školska knjiga, Zagreb.
- Klaić, N., 1972. Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu. Školska knjiga, Zagreb.
- Marasović, T., 2008. Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, Biblioteka Knjiga Mediterana. Književni krug Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika; Arhitektonski fakultet Sveučilišta.
- Marasović, T., 1989. Prilog kronologiji predromaničke arhitekture u Dalmaciji. Sveučilište U Splitu.
- Migotti, B., 1992. Dalmacija na razmeđi Istoka i Zapada u svjetlu međusobnog odnosa jaderske i salonitanske ranokršćanske crkve. *Vjesn. Arheol. Muzeja U Zagrebu* 24, 163–182.
- Müller, W., 2000. Atlas arhitekture 2. Povijest graditeljstva od romanike do sadašnjosti / stručna red. Nada Grujić ; Robert Šimetin. Golden Marketing, Zagreb.
- Ostojić, I., 1964. Samostan sv. Kuzme i Damjana. *Benediktinci U Hrvat.* 2.
- Petricioli, I., 1995. Crkva Sv. Spasa na vrelu Cetine. *Starohrv. Prosvj.* 3, 19–28.
- Petricioli, I., 1990. Od Donata do Radovana: pregled umjetnosti u Dalmaciji od 9. do 13. stoljeća, Biblioteka znanstvenih djela. Književni krug Split.
- Petricioli, I., 1987. Srednjovjekovni umjetnici na Pašmanu. *Pašmanski Zb.*
- Šamšalović, M., 1969. Isprave iz vremena hrvatskih narodnih vladara u djelu Ivana Luciusa-Lučića. *Zb. Odsjeka Za Povij. Znan. Zavoda Za Povij. Druš. Znan. Hrvat. Akad. Znan. Umjet.* 6, 61–73.
- Spaho, F.Dž., 1990. Vrana u turskoj vlasti. *Biograd. Zb.* 1.
- Vežić, P., 2009. Katedrala (Sv. Anastazije) u Biogradu. *Diadora, Arheološki muzej Zadar* 23, 193–206.
- Vučić, J., 2006. Sv. Katarina (templarska gradina). *Hrvatski arheološki godišnjak* 2.